

Deelnambereidheid en continuïteit van het Agrarisch Natuurbeheer

Hans Leneman
Cor Graveland

Projectcode 20067

Juni 2004

Rapport 7.04.06

LEI, Den Haag

Het LEI beweegt zich op een breed terrein van onderzoek dat in diverse domeinen kan worden opgedeeld. Dit rapport valt binnen het domein:

- Wettelijke en dienstverlenende taken
- Bedrijfsontwikkeling en concurrentiepositie
- Natuurlijke hulpbronnen en milieu
- Ruimte en Economie
- Ketens
- Beleid
- Gamma, instituties, mens en beleving
- Modellen en Data

Deelnamebereidheid en continuïteit van het Agrarisch Natuurbeheer

Leneman, H. en C. Graveland

Den Haag, LEI, 2004

Rapport 7.04.06; ISBN 90-5242-912-x; Prijs € 15,- (inclusief 6% BTW)

61 p., fig., tab., bijl.

Dit rapport is een verslag van een enquête onder boeren over het agrarisch natuurbeheer. Het onderzoek concentreert zich op de motieven van boeren voor deelname aan agrarisch natuurbeheer. Verder komt de vraag aan de orde of boeren in de toekomst door willen gaan met agrarisch natuurbeheer en, zo ja, in welke vorm ze hun natuurbeheeractiviteiten zullen voortzetten.

Bestellingen:

Telefoon: 070-3358330

Telefax: 070-3615624

E-mail: publicatie.lei@wur.nl

Informatie:

Telefoon: 070-3358330

Telefax: 070-3615624

E-mail: informatie.lei@wur.nl

© LEI, 2004

Vermenigvuldiging of overname van gegevens:

- toegestaan mits met duidelijke bronvermelding
- niet toegestaan

Op al onze onderzoeksopdrachten zijn de Algemene Voorwaarden van de Dienst Landbouwkundig Onderzoek (DLO-NL) van toepassing. Deze zijn gedeponeerd bij de Kamer van Koophandel Midden-Gelderland te Arnhem.

Inhoud

	Blz.
Woord vooraf	7
Samenvatting	9
1. Inleiding	10
1.1 Aanleiding en probleemstelling	10
1.2 Doelstelling	11
1.3 Onderzoeksvragen	11
1.4 Onderzoekspopulatie en methode	12
1.5 Leeswijzer	12
2. Agrarisch Natuurbeheer	13
2.1 Inleiding	13
2.2 Subsidieregeling Agrarisch Natuurbeheer	13
2.3 Motieven voor deelname aan agrarisch natuurbeheer	16
3. De enquête	19
3.1 Inleiding	19
3.2 Doel	19
3.3 Onderzoekspopulatie	19
3.4 Steekproef	21
3.5 Enquête	22
4. Resultaten	23
4.1 Inleiding	23
4.2 De response	23
4.3 Deelnemers aan agrarisch natuurbeheer	24
4.4 Motieven voor deelname aan agrarisch natuurbeheer	28
4.5 Continuïteit van agrarisch natuurbeheer	30
4.5.1 Motieven om niet (meer) deel te nemen	31
4.5.2 Continuïteitsperspectieven	31
5. Discussie en conclusies	34
5.1 Discussie	34
5.2 Conclusies	34
5.3 Aanbevelingen	36
Literatuur	37

Bijlagen

1.	Motieven om deel te nemen vooraf	39
2.	Motieven om niet (meer) deel te nemen	40
3.	Planologische schaduwwerking	41
4.	Enquête naar deelnamebereidheid en continuïteit van het Agrarisch Natuurbeheer	42
A.	Algemeen	43
B.	Vragen voor deelnemers aan de Rbon	45
C.	Vragen voor deelnemers aan de Subsidieregeling Agrarisch Natuurbeheer (SAN)	51
D.	Vragen voor bedrijven die aan de Subsidieregeling Agrarisch Natuurbeheer (SAN) deel zouden kunnen nemen, maar dat in 2003 niet doen	57

Woord vooraf

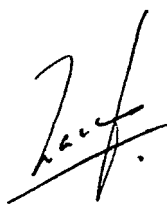
Agrarisch natuurbeheer staat volop in de belangstelling. Boeren tonen veel belangstelling om deel te nemen aan de Subsidieregeling Agrarisch Natuurbeheer (SAN), en ook de recente wijzigingen in het natuurbeleid (de omslag van verwerving naar beheer) betekenen extra aandacht voor de rol van agrariërs bij de realisatie van de Ecologische Hoofdstructuur, het speerpunt van het natuurbeleid in Nederland.

Dit onderzoek richt zich met name op de achtergronden en randvoorwaarden die de deelname van boeren aan agrarisch natuurbeheer bepalen. Met deze achtergronden en randvoorwaarden kan een beeld worden gegeven van de continuïteitsmogelijkheden van agrarisch natuurbeheer en daarmee van de toekomstige bijdrage aan de realisatie van het Nederlandse natuurbeleid.

Het onderzoek is uitgevoerd in opdracht van het Milieu- en Natuurplanbureau (MNP) binnen de door het ministerie van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit gefinancierde onderzoeksprogramma's DLO-419 'Mensen en Natuur' en DLO-375 'Economische Informatievoorziening'. Het onderzoek is een onderdeel van het onderbouwend onderzoek van het MNP in 2003.

Centraal onderdeel van het onderzoek vormde een enquête onder agrariërs. Een woord van dank gaat uit naar allen die de moeite hebben genomen de enquête in te vullen. Verder dank voor de ondersteuning door de bedrijfsbegeleiders van bedrijven die deelnemen aan het Bedrijven-Informatienet. Een speciaal woord van dank gaat uit naar Wim van Veen (LEI) voor de verwerking van de gegevens uit de enquête.

Ten slotte worden Esther Veldhuis en Adriaan van der Schans (LNV, Directie Natuur), Tanja de Koeijer en Petra van Egmond (MNP), evenals Greet Overbeek (LEI) en Arno van Vliet (LEI) bedankt voor hun bijdragen aan de verschillende fasen van het onderzoek.

Prof.dr.ir. L.C Zachariasse
Algemeen directeur LEI B.V.

Samenvatting

Agrarisch natuurbeheer is een van de vormen waarmee de Nederlandse overheid de Ecologische Hoofdstructuur, een samenhangend stelsel van natuur en bosgebieden, wil realiseren. De animo van boeren om aan agrarisch natuurbeheer deel te nemen (via de Subsidieregeling Agrarisch Natuurbeheer) is op dit moment groot, ongeveer twee derde van de taakstelling is reeds gerealiseerd. Recente wijzigingen in het natuurbeleid (van aankoop naar beheer) leggen nog meer nadruk op de deelnamebereidheid van boeren. Dit onderzoek is gericht op de deelnamebereidheid en motieven daarbij van boeren aan agrarisch natuurbeheer. De deelnamebereidheid is onderzocht via een enquête in het najaar van 2003 onder 97 boeren.

De meerderheid van de ondervraagde ondernemers die nu aan agrarisch natuurbeheer doen, geven aan dat ze dat in toekomst willen blijven doen. Agrarisch natuurbeheer lijkt vanuit twee optieken voor agrariërs interessant: het ondersteunt de toekomst op grotere bedrijven en de geleidelijke beëindiging van kleinere bedrijven. Het onderzoek laat een positief verband zien tussen de bedrijven met toekomstperspectief en de continuïteit van agrarisch natuurbeheer op die bedrijven. Dit geldt in het bijzonder voor de grotere, extensieve bedrijven. Als het bedrijf doorgaat, gaat men ook met agrarisch natuurbeheer door. Hieruit volgt een positief beeld ten aanzien van de continuïteit van agrarisch natuurbeheer. Daarnaast speelt agrarisch natuurbeheer een rol bij de beëindiging van kleinere bedrijven. Op deze groep bedrijven is het perspectief voor agrarisch natuurbeheer minder duidelijk. Het lot van agrarisch natuurbeheer hangt daarmee nauw samen met het lot van de bedrijven op termijn.

De deelname van boeren kent een economisch motief, maar ze handelen ook uit interesse voor natuur. Boeren die aangeven dat ze niet deelnemen, handelen eveneens vanuit een economisch standpunt. In het algemeen vinden niet-deelnemers dat agrarisch natuurbeheer geen toekomstperspectief voor hun bedrijf oplevert. Daarnaast wordt ook de ingewikkelde regelgeving genoemd als motief om niet deel te nemen. Een differentiatie van de vergoeding (bijvoorbeeld door het extra belonen van langere deelname) en vereenvoudiging van regels zouden een positief effect op de deelname kunnen hebben.

Veelal wordt verondersteld dat boeren op dit moment alleen dat natuurbeheer uitvoeren, dat met de minste gevolgen op hun bedrijven is in te passen. Dit beeld wordt maar ten dele bevestigd in dit onderzoek. Er is overigens nog ruimte voor extra natuurbeheeractiviteiten in de landbouw, onder andere bij de agrarische natuurverenigingen. De overheid zou deze activiteiten in ieder geval op de grotere bedrijven kunnen stimuleren, met het oog op het continuïteitsperspectief voor agrarisch natuurbeheer.

1. Inleiding

1.1 Aanleiding en probleemstelling

Met agrarisch natuurbeheer wordt een deel van de Ecologische Hoofdstructuur (EHS) gerealiseerd. De EHS is een samenhangend stelsel van natuur en bosgebieden, voor de veiligstelling van soorten en ecosystemen en moet in 2018 een omvang hebben van bijna 730.000 ha (LNV, 2003).

De animo voor agrarisch natuurbeheer is groot. Natuurbalans 2002 (RIVM, 2002) meldt dat eind 2001 65% van de taakstelling uit *Natuur voor mensen* (LNV, 2000) is gerealiseerd.

Wijzigingen in het natuurbeleid onder het huidige en het vorige kabinet leggen meer nadruk op het beheer van terreinen (door particulieren en agrariërs) en minder op aankoop door de overheid. De verschuiving van aankoop naar beheer houdt in dat van de nog oorspronkelijk te verwerven EHS 60% gerealiseerd wordt door grondaankopen en 40% via beheer (LNV, 2003b). De kwaliteitsdoelen van de EHS blijven gehandhaafd.

Het slagen van deze beleidswijziging is onder andere afhankelijk van de deelnamebereidheid van agrariërs en particulieren, die grond in eigendom hebben. Ingeschat wordt dat de extra inspanningen voor het beheer voor 25% via agrarisch natuurbeheer kunnen worden ingevuld en voor 75% door particulier natuurbeheer met een functieverandering (LNV, 2002).

De overheid wil in 2018 90.000 ha agrarisch natuurbeheer realiseren binnen de EHS en 20.000 ha (10.000 ha weidevogelbeheer, 10.000 ha agrarisch natuurbeheer) erbuiten. De wijzigingen in het natuurbeleid betekenen een extra taakstelling binnen de EHS van 7.685 ha (LNV, 2003).

In dit rapport ligt dus de nadruk op agrarisch natuurbeheer. Niet voor alle natuurdoelen is agrarisch natuurbeheer een optie (LNV, 2002). Voor het realiseren van de extra doelstelling ten aanzien van agrarisch natuurbeheer is het de verwachting dat dit met name de 'zwaardere' pakketten betreft. Mocht deze vorm van natuurbeheer niet mogelijk zijn, dan komt particulier beheer (door boeren of andere grondeigenaren) met functiewijziging in aanmerking. Mocht ook dit vanuit kwaliteitsoogpunt niet voldoende zijn, dan zal de grond moeten worden aangekocht en in handen worden gegeven van een terreinbeherende organisatie.

1.2 Doelstelling

De algemene doelstelling van het onderzoek luidt:

Vergroting van het inzicht in de deelnamebereidheid van boeren aan agrarisch natuurbeheer.

1.3 Onderzoeksvragen

Er vindt een verschuiving plaats in het natuurbeleid, waarbij agrarisch natuurbeheer een grotere rol wordt toegedicht. Daarom is informatie over de deelnamebereidheid van boeren gewenst.

Ten eerste gaat het dan om inzicht in de deelnamebereidheid van boeren die nu al aan agrarisch beheer doen. Ze nemen deel aan de SAN (Subsidieregeling Agrarisch Natuurbeheer), aan de Rbon (Regeling Beheersovereenkomsten en Natuurontwikkeling) of aan beide. De taakstelling voor agrarisch natuurbeheer in 2018 bedraagt 97.685 ha in de EHS en 20.000 ha erbuiten. De huidige deelname is goed, maar nog niet voldoende, de taakstelling is nog niet gehaald. Continuïteit van agrarisch natuurbeheer is nodig.

De bijbehorende onderzoeksvraag luidt:

*Zullen boeren hun deelname aan agrarisch natuurbeheer voorzetten?
Zo ja, in welke vorm en onder welke voorwaarden?*

Ook inzicht in de deelnamebereidheid van boeren die nu nog niet aan agrarisch natuurbeheer deelnemen is belangrijk. Er zijn nieuwe deelnemers aan de SAN nodig om de doelen in 2018 te kunnen bereiken.

De bijbehorende onderzoeksvraag luidt:

Onder welke voorwaarden zullen boeren die nu nog niet aan agrarisch natuurbeheer doen, dat in de toekomst wel gaan doen?

Daarnaast wordt wel verondersteld wordt dat boeren nu met name de 'lichtere' pakketten toepassen, pakketten met relatief weinig gevolgen voor het management op het bedrijf. Het lijkt daarom nodig dat agrariërs relatief meer 'zware' pakketten moeten afsluiten om de 'extra' nieuwe natuur te kunnen realiseren. Inzicht in de voorwaarden voor overstap van boeren naar 'zwaardere' pakketten is nodig.

De bijbehorende onderzoeksvraag luidt:

In hoeverre kan, met behoud van de agrarische functie, de gewenste kwaliteit van de natuur gehaald worden?

1.4 Onderzoekspopulatie en methode

Het onderzoek richt zich op bedrijven die deel kunnen nemen aan regelingen voor agrarisch natuurbeheer. De Koeijer en Voskuilen (2004) hebben berekend dat een kleine 35.000 bedrijven in 2002 grond beheerden in gebieden waar potentieel overeenkomsten kunnen worden afgesloten (de zogenoemde 'ruime jas') en de begrensde gebieden voor beheersovereenkomsten. Dit is bijna 40% van alle bedrijven (89.580) in de Landbouwtelling 2002. Het merendeel van deze bedrijven (ruim 60%) houdt melkvee of andere graasdieren (zie verder hoofdstuk 3)

Centraal in de doelstelling staat de deelnamebereidheid van boeren. In dit onderzoek zijn boeren hierover ondervraagd via een enquête. Voorafgaand aan de enquête wordt eerst een beeld gegeven van het agrarisch natuurbeheer in Nederland, met name gericht op de laatste onderzoeksvraag. Hierop aansluitend heeft een beperkte literatuurstudie plaatsgevonden, gericht op de motieven voor deelname aan agrarisch natuurbeheer.

1.5 Leeswijzer

Hoofdstuk 2 bevat een analyse van de huidige situatie omtrent deelname aan agrarisch natuurbeheer binnen de Subsidieregeling Agrarisch Natuurbeheer, met aansluitend een kort literatuuroverzicht over deelnamebereidheid. Hoofdstuk 3 beschrijft de totstandkoming van de enquête naar de deelnamebereidheid, met aandacht voor de steekproeftrekking. Hoofdstuk 4 gaat in op de resultaten (waaronder de response) en hoofdstuk 5 sluit af met een discussie en met de conclusies van het onderzoek.

2. Agrarisch natuurbeheer

2.1 Inleiding

Dit hoofdstuk gaat dieper in op de vraag over reeds bestaande overeenkomsten tussen agrariërs en de overheid in het kader van de Subsidieregeling Agrarisch Natuurbeheer. Doel van de analyse is een toetsing van de veronderstelling dat deelnemende boeren met name lichte pakketten uitvoeren. Dit is een van de onderzoeksvragen. Het tweede deel is een korte analyse, op basis van literatuur, van aspecten van de bereidheid bij agrariërs om aan agrarisch natuurbeheer deel te nemen.

2.2 Subsidieregeling Agrarisch Natuurbeheer

Sinds 2000 kunnen boeren voor het beheer van natuur op hun percelen subsidie aanvragen op grond van de Subsidieregeling Agrarisch Natuurbeheer (SAN). Voorwaarde is dat deze percelen liggen in door de provincies aangewezen beheersgebieden of 'ruime jas' gebieden. In totaal komt ongeveer 750.000 ha potentieel in aanmerking voor subsidies (het zoekgebied voor agrarisch natuurbeheer).

Per provincie bestaan quota voor het aantal hectares waarvoor daadwerkelijk subsidie beschikbaar is. Die quota beslaan gezamenlijk ongeveer 110.000 ha en verschillen aanzienlijk per provincie.

Zware en lichte pakketten

In het kader van de beleidswijziging uit 2002 (van verwerving naar beheer) is het van belang te weten aan welke pakketten boeren bereid zijn om deel te nemen. Het gaat hierbij met name om de vraag in hoeverre men lichtere dan wel zwaardere pakketten kiest.

Voorafgaand aan deze analyse zijn een paar opmerkingen over de definitie van licht en zwaar op zijn plaats. Opmerkingen kunnen gemaakt worden vanuit het gezichtspunt van een agrariër of vanuit het oogpunt van het beleid. Het beleid definieert een 'zwaar' pakket als een pakket waarmee veel inspanningen of juist beperkingen gemoeid zijn, met dus veel consequenties voor bedrijfsvoering. Deze pakketten leveren vaak ecologisch ook meer op.

Vanuit een agrariër gezien spelen veranderingen in de bedrijfsvoering ook een rol. Bij de veranderingen is een belangrijk onderscheid: heeft de deelname aan de pakketten vooral consequenties voor het management in de vorm van behoudsmaatregelen ('conservator') of vraagt deelname belangrijke, vernieuwende, veranderingen in het management? Ook tijd speelt mee. Is er een mogelijkheid tot aanpassing aan het pakket in de tijd? Krijgt een agrariër de tijd om een aanpassing door te voeren, om zich deze eigen te maken? Tijd, veranderingen en het soort veranderingen maken de beoordeling 'licht of zwaar pakket' vanuit het oogpunt van een agrariër dus afhankelijk van specifieke mogelijkheden op de bedrijven.

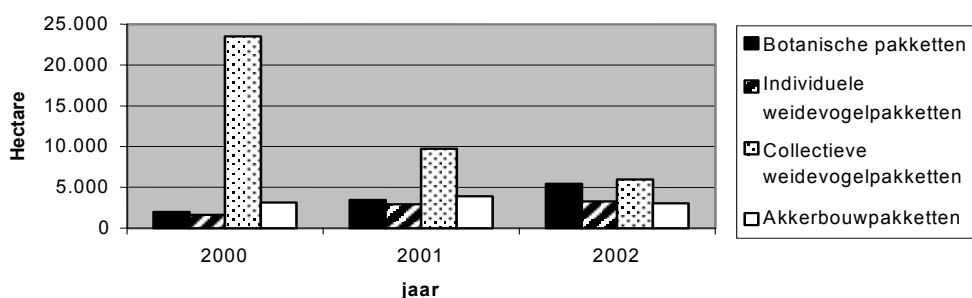
Binnen dit onderzoek is met name vanuit de boer gedacht en zijn zware pakketten dus pakketten met relatief grote veranderingen in de bedrijfsvoering (meer arbeid, kosten-

verhoging). Er wordt geen aandacht besteed aan de vraag in hoeverre de zwaarte van een pakket ook meer ecologisch effect oplevert.

Analyse van de afgegeven beschikkingen

Met behulp van gegevens van LASER over de deelname aan pakketten binnen de SAN kan een indruk worden verkregen van de deelnamebereidheid van boeren, in relatie tot de zwaarte van pakketten. Hierbij wordt de zwaarte gezien vanuit consequenties voor de bedrijfsvoering, en dat betekent hoe hoger de vergoeding, hoe zwaarder het pakket.

Voorafgaand aan deze analyse wordt een algemeen overzicht van de afgegeven beschikkingen voor de SAN gegeven (figuur 2.1). Het totaal aantal hectares onder de SAN neemt nog steeds toe, maar het aantal nieuwe overeenkomsten (beschikte hectares¹) neemt af. 2000 was het startjaar van Programma Beheer (waar de SAN deel van uitmaakt) en dat verklaart waarom in dat jaar verreweg het hoogste aantal beschikkingen is afgegeven. Met name collectieve pakketten (die door Agrarische Natuurverenigingen worden aangevraagd) laten sindsdien een daling zien, terwijl sinds 2000 er juist steeds meer individuele pakketten worden afgesloten. Figuur 2.1 geeft overigens niet het complete beeld van agrarisch natuurbeheer in Nederland. Ook overeenkomsten in het kader van de Rbon (Regeling Beheersovereenkomsten en natuurontwikkeling) zijn in deze jaren nog van kracht. Voor een indruk van de omvang: in 2002 was de totale oppervlakte die viel onder de Rbon ruim 33.000 ha (DLG, 2003).

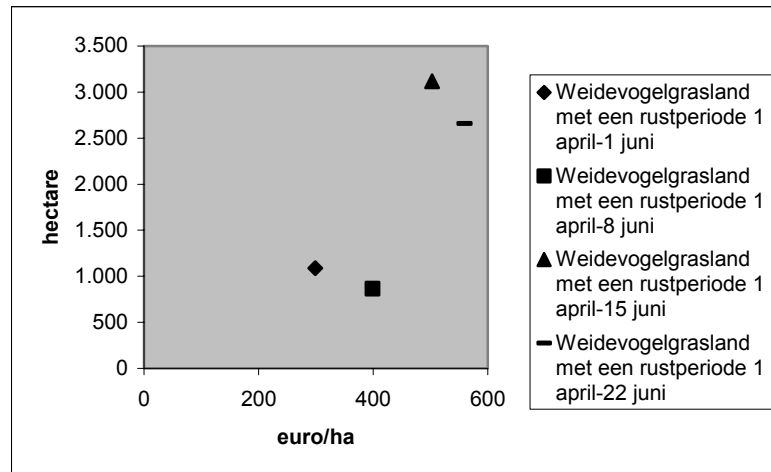
Figuur 2.1 Beschikte hectares agrarisch natuurbeheer (SAN) per jaar per soort pakket
Bron: LASER, bewerking LEI.

Deze cijfers zijn ook regionaal beschikbaar; het overgrote deel van de collectieve pakketten is te vinden in de provincies Noord- en Zuid-Holland en Utrecht. Dit kan voortkomen uit de rol van Natuurverenigingen, die in deze regio's een vooraanstaande rol spelen. Verder zijn speciale regelingen voor agrarisch natuurbeheer voor het Groene Hart en Waterland opgegaan in de SAN.

We richten ons nu op de weidevogelpakketten, omdat deze pakketten een mogelijkheid bieden om wat meer over de deelnamebereidheid aan zware pakketten te zeggen.

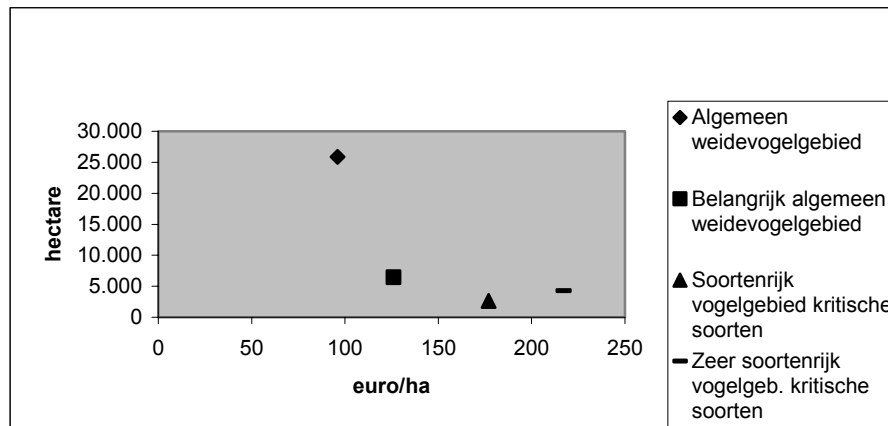
¹ Het aantal hectares binnen de collectieve pakketten is niet gecorrigeerd met de zogenaamde verdunningsfactor

Weidevogelpakketten kunnen zowel door een individuele boer als door een collectief (een natuurvereniging) worden afgesloten. In beide gevallen is er sprake van een keuze tussen een viertal pakketten, die verschillen in hoogte van vergoeding. De individuele pakketten verschillen met name in de lengte van de periode, waarin landbouwkundige werkzaamheden beperkt moeten worden (niet weiden, niet maaien, rollen, niet bemesten, geen chemische bestrijding toepassen). De collectieve pakketten verschillen met name in het op te leveren resultaat (uitgedrukt in aantallen broedparen van doelsoorten per 100 ha). De analyse omvat zowel de situatie voor de individuele pakketten als voor de collectieve pakketten.

Figuur 2.2 Vergoeding (2003) en deelname individuele weidevogelpakketten binnen de SAN
Bron: LASER, bewerking LEI.

Zoals figuur 2.2 laat zien, blijkt dat bij individuele boeren de twee weidevogelpakketten met de langste rustperiode, de hoogste deelname in hectares kennen. De vergoeding (per hectare) voor deze pakketten is ook de hoogste. De andere twee pakketten zijn duidelijk minder populair. De uitkomsten van deze analyse lijken op die van Polman (2001). Hij heeft vergelijkbare resultaten gevonden op basis van gegevens uit de Rbon uit de jaren negentig.

Figuur 2.3 Vergoeding (2003) en deelname collectieve weidevogelpakketten binnen de SAN
Bron: LASER, bewerking LEI

Een vergelijkbare analyse is uitgevoerd voor collectieve pakketten (figuur 2.3). Hieruit blijkt dat van de collectieve weidevogelpakketten het lichtste pakket (met de laagste vergoeding) qua aantal hectares verreweg het populairst is. Figuur 2.2 en 2.3 laten dus een tegengesteld beeld zien; individuen geven aan zwaardere pakketten de voorkeur, terwijl de collectieven juist in meerderheid de lichtere pakketten kiezen.

2.3 Motieven voor deelname aan agrarisch natuurbeheer

Deze paragraaf behandelt op basis van een beperkt aantal literatuurbronnen aspecten van deelnamebereidheid bij agrariërs voor agrarisch natuurbeheer.

Deelnamebereidheid kan in verschillende delen worden gesplitst. Brotherton (1989, 1991) onderscheidt twee hoofdgroepen:

- factoren die samenhangen met de regeling en de uitvoering (zoals lengte van de overeenkomsten de hoogte van de vergoedingen, de voorlichting over de regeling van de overheid en de veranderingen die het voor het bedrijf betekent;
- factoren die met de agrariër en zijn bedrijf samenhangen (leeftijd, opleiding, opvolgingsituatie; bedrijfsomvang en intensiteit van (delen van) het bedrijf.

Wilson et al. (1997) hebben deze laatste categorie nog uitgebreid. Ze voegen toe de beschikbaarheid van informatie voor de boer, de dynamiek van de landbouw in de regio (innovatie, burens) en de houding van de boer ten opzichte van natuur en milieu in het algemeen.

Sanders (2002) heeft via literatuurstudie de motieven voor het aanvragen van pakketten van Programma Beheer verzameld, vergezeld van een aantal knelpunten. Opvallend is dat de knelpunten met name voortkomen uit de regeling en de uitvoering daarvan (de trage, ingewikkelde en starre procedures, late beslissingen over aanvragen, de trage uitbetalingen (als reden voor frustratie) enzovoort).

Nog betrekkelijk weinig inzicht bestaat er in factoren die met de boer en het bedrijf samenhangen. Guldmond et al. (1996) en Wilson (1997) noemen landgebruik en intensi-

teit als redenen om aan programma's voor agrarisch natuurbeheer te gaan deelnemen. Ook noemen ze aanvulling op het inkomen als reden. Op basis van gegevens van gespecialiseerde melkveebedrijven uit het Informatienet van het LEI zijn enkele analyses uitgevoerd voor deelnemers aan de Rbon (zie Brouwer et al., 2002). Verschillen tussen deelnemers en vergelijkbare niet-deelnemers voor wat betreft structuur waren niet significant. Wel bleek dat de bedrijven met natuur een lager gezinsinkomen hadden in 1999/2000 dan vergelijkbare bedrijven. Als mogelijke verklaring hiervan wordt genoemd de aanpassing van de bedrijfsstrategie aan het werken met natuur. Van der Ham en Ypma (2000) noemen ook maatschappelijke betrokkenheid. Dit laatste motief lijkt in overeenstemming met het laatstgenoemde punt van Wilson et al. (1997) (zie boven).

Duidelijk is dat de omgeving van de boeren een rol speelt bij de deelname aan agrarisch natuurbeheer. Sanders (2002) heeft een analyse gemaakt van agrarisch natuurbeheer en van de beleidsprestaties. Ze maakt een aantal opmerkingen, die ook over de omgeving van de boer gaan:

- in Utrecht en Friesland zijn relatief grote quota natuurbeheer mogelijk, afgemeten aan de hoeveelheid landbouwgrond in deze provincies;
- verschillen in organisatiegraad, de aanwezigheid en de activiteit van Agrarische Natuurverenigingen (ANV's) en het plaatsvinden van pilots voor agrarisch natuurbeheer, geven aanleiding tot verschillen in deelname; dit geldt ook voor de aard van de pakketten; actief organisatiebeleid (ANV's en pilots voor AN) vergroten de deelname;
- de invloed van de aard van de landbouwbedrijven en de mogelijkheid die men heeft voor participatie in agrarisch natuurbeheer. Vooral graasdierbedrijven- en gemengde bedrijven zijn actief. Dit heeft wellicht te maken met de hoge taakstelling voor multifunctionele graslanden. Akkerbouw, intensieve veehouderij en tuinbouwbedrijven, hebben door opzet en/of ligging in het algemeen minder mogelijkheden voor inpassing van natuurbeheer.

De oprichting van Agrarische Natuurverenigingen heeft geleid tot een behoorlijke toename van de deelname, met name in 2000. Inmiddels kent Nederland meer dan 110 van deze verenigingen en ze beheren een groot deel van het areaal onder de SAN, met name via weidevogelbeheer.

Ook Van der Meulen et al. (1996) noemen sociale omgeving, in een onderzoek naar de perceptie van akkerbouwers ten aanzien van spuitvrije zones (en ook naar de deelnamebereidheid) naast agronomische factoren en de bedrijfsuitrusting (machines, arbeid en kennis).

Sanders et al. (2003) melden een voorbeeld van de invloed van de informatieverstrekking door de overheid. In regio's waar deelnemers aan de RBON actief benaderd zijn om hun deelname aan natuurbeheer via de SAN voort te zetten, kiezen meer bedrijven voor die overstap dan in regio's waar dit niet gebeurt.

Van der Ham en Van der Schans (1999) gaan in op de overwegingen van melkveehouders bij verbreding. Onder andere is aan boeren gevraagd op welke wijze en onder welke voorwaarden zij natuur en verbredingactiviteiten (recreatie, landbouwzorg) in de bedrijfsvoering kunnen en willen opnemen. Belangrijkste stimuli die de keuze (onder andere voor natuur) beïnvloeden: 1. zekerheid en continuïteit en 2. hoogte van de vergoedingen.

Onderzoek van Polman (2002) geeft inzicht in investeringen, activiteiten op het bedrijf, en de benodigde kennis ten behoeve van het uitvoeren van activiteiten van agrarisch natuurbeheer. Kennis speelt ook een rol in het onderzoek van Van der Ham en Ypma (2000).

Sanders (2002) noemt ook angst voor planologische schaduwwerking als mogelijke belemmerende factor voor deelname aan agrarisch natuurbeheer. Dit is een breed begrip, dat met de regeling, met het bedrijf en de boer, evenals met de omgeving van de boer kan samenhangen. Het kan worden beschouwd als de effecten van agrarisch natuurbeheer op het eigen bedrijf, op andere bedrijven in de buurt en op de natuur in de omgeving. Ook de beoordeling daarvan door de boer en zijn omgeving maakt deel uit van dit brede begrip.

3. De enquête

3.1 Inleiding

Het centrale deel van dit onderzoek is een enquête naar de bereidheid van boeren om aan agrarisch natuurbeheer deel te nemen. Dit hoofdstuk geeft een toelichting op de totstandkoming van deze enquête. Eerst wordt aandacht besteed aan de doelen achter de enquête, daarna aan de onderzoekspopulatie en de steekproef, die daaruit is getrokken. Vervolgens komt de vragenlijst aan de orde. Ten slotte is er aandacht voor de methode van enquêteren.

3.2 Doel

Het doel van de enquête is het vergroten van het inzicht in deelnamebereidheid van agrarische ondernemers aan regelingen voor agrarisch natuurbeheer. Daarmee levert het onderzoek ook informatie op over de continuïteit van het natuurbeheer door boeren.

Meer specifiek dienen de uitkomsten van de enquête het inzicht te vergroten op een aantal punten. Ten aanzien van huidige deelnemers aan agrarisch natuurbeheer gaat het om:

- factoren/criteria die een rol spelen bij de beslissing tot het voortzetten van de deelname aan agrarisch natuurbeheer; het gaat hierbij dus specifiek om de deelname aan de Subsidieregeling Agrarisch Natuurbeheer (SAN);
- de vorm van het beheer waar boeren mee door denken te gaan. Met name de vraag in
- hoeverre ze overwegen naar andere, zwaardere pakketten binnen de SAN over te stappen. Ook is inzicht gewenst om welke boeren dit dan gaat dit en waarom ze het overwegen.

Ten aanzien van potentiële deelnemers aan agrarisch natuurbeheer gaat het om:

- factoren/criteria die een rol spelen bij de beslissing om deel te gaan nemen aan agrarisch natuurbeheer; welke boeren zijn dit en waarom overwegen ze het? Aan welke pakketten overwegen ze te gaan deelnemen?
- welke factoren bepalen waarom boeren niet deelnemen?

Deze twee invalshoeken (de huidige deelnemers met uitbreiding van hun deelname en de potentiële deelnemers) sluiten aan bij de eerdere onderzoeksvragen.

3.3 Onderzoekspopulatie

De populatie bedrijven die voor dit onderzoek van belang is, bestaat uit twee delen: bedrijven die nu al aan natuurbeheer doen en bedrijven die dan nu niet doen maar dat in potentie wel zouden kunnen.

In principe kan een subsidie voor agrarisch natuurbeheer worden aangevraagd voor terreinen die begrensd zijn in een gebiedsplan. Dit gebiedsplan is door Provinciale Staten van een Provincie vastgesteld, bevat de vertaling van de landelijke EHS naar de provincie en beschrijft voor welke terreinen deze subsidie kan worden aangevraagd. Het is op deze wijze mogelijk een beeld te geven van alle bedrijven die potentieel in aanmerking komen voor deelname aan de Subsidieregeling Agrarisch Natuurbeheer. Dit zijn immers alle bedrijven die grond beheren in de gebieden waar potentieel overeenkomsten kunnen worden afgesloten (de zogenoemde 'ruime jas') en de begrensde gebieden voor beheersovereenkomsten (zie de Koeijer en Voskuilen, 2004). Het gaat dus om gebieden in en buiten de EHS. Dit zijn dus bedrijven die kunnen meedoen aan agrarisch natuurbeheer of meedoen aan agrarisch natuurbeheer.

De Koeijer en Voskuilen (2004) hebben potentiële bedrijven in kaart gebracht door gegevens uit de Landbouwtelling 2002, de basisregistratie percelen 2002 en gegevens van LASER (Programma Beheer) te combineren. Bedrijven kleiner dan 3 nge (Nederlandse grootte-eenheid, een eenheid voor bedrijfsgrootte) zijn verwijderd en uiteindelijk komen ruim 34.000 bedrijven in principe in aanmerking voor deelname aan agrarisch natuurbeheer (zie tabel 3.1)

Tabel 3.1 Bedrijven die in aanmerking kunnen komen voor subsidies voor agrarisch natuurbeheer (jaar=2002), in verhouding tot alle landbouwbedrijven per bedrijfstype (Landbouwtelling 2002)

Bedrijfstype	Agrarisch natuurbeheer		Alle bedrijven	
	Aantal	(%)	Aantal	%
Melkveebedrijven	13.787	(40)	23.997	57
Overige graasdierbedrijven	7.058	(21)	20.379	35
Akkerbouwbedrijven	6.396	(19)	12.756	50
Gemengde bedrijven	3.704	(12)	8.696	42
Tuinbouw en intensieve veebedrijven	3.256	(19)	18.991	17
Alle bedrijven (#)	34.201	(100)	89.580	38

De oppervlakte van bedrijven die in aanmerking kunnen komen voor subsidies voor agrarisch natuurbeheer, is gemiddeld 33 ha en ze kennen een bedrijfsgrootte van 81 nge.

De landbouwtelling als geheel omvatte in 2002 ruim 89.500 bedrijven. Bijna 40% van de bedrijven uit de landbouwtelling heeft grond in gebieden die in aanmerking komen voor de SAN. Voor melkvee- en akkerbouwbedrijven is dit percentage hoger (57 respectievelijk 50%). In totaal is de hoeveelheid cultuurgrond in de beheersgebieden gelijk aan ruim 750.000 ha (De Koeijer en Voskuilen, 2004), een kleine 40% van de totale hoeveelheid cultuurgrond in de landbouwtelling.

De mogelijkheden om deel te nemen aan de SAN zijn niet overal in Nederland gelijk. Iedere provincie hanteert een eigen wijze van vaststellen van gebieden die in aanmerking komen. Friesland en Groningen hanteren de 'ruime jas'-benadering, waardoor veel boeren (ook buiten de EHS) in die provincies in principe in aanmerking komen. Wel moet men

binnen de vastgestelde quota blijven. Noord-Brabant en Drenthe houden zich veel strikter aan de EHS- begrenzungen.

Het is niet mogelijk een beeld te geven van alle bedrijven die ten tijde van het onderzoek (2002) daadwerkelijk aan de SAN en/of Rbon deelnemen. Ten aanzien van de Rbon is de verklaring eenvoudig: er zijn geen gedetailleerde databestanden van deelnemers voorhanden. Het krijgen van overzicht van deelnemers aan de SAN wordt bemoeilijkt door het feit dat vele deelnemers aan de SAN via Agrarische Natuurverenigingen deelnemen. Daardoor hebben ze nog geen directe relatie met LASER, die de SAN subsidievoorschotten uitkeert. Daarom ontbreken vele bedrijven (nog) in landelijke registraties bij LASER.

3.4 De steekproef

Bij de invulling van de enquête komen de twee invalshoeken weer terug. Vanuit de positie van de ondernemer gezien zijn dit:

- agrariërs die deelnemen aan de SAN of de Rbon, en;
- agrariërs die in potentie deel zouden kunnen nemen aan de SAN.

Bij de selectie van de bedrijven voor de steekproef zijn zowel het Bedrijven-Informatienet (hierna: het Informatienet) van het LEI als de Landbouwtelling (CBS) gebruikt. Zoals in de vorige paragraaf reeds is genoemd is het nu niet mogelijk een compleet overzicht te verkrijgen van alle bedrijven die aan de SAN en de Rbon meedoen. Het is daarom ook niet mogelijk uitspraken te doen over de representativiteit van de steekproef, omdat de populatie als geheel niet 'in beeld' is.

Het Informatienet voor land- en tuinbouwbedrijven omvat een steekproef van de bedrijven uit de Landbouwtelling met een omvang tussen 16 en 1.200 ege (Europese grootte-eenheid, zie Poppe, 2004). De keuze voor een onder- en bovengrens is onder andere gemaakt om te voorkomen dat de kosten om bedrijven in administratie te nemen onevenredig hoog zijn ten opzichte van de baten van de extra informatie. Bij de gehanteerde grenzen valt ongeveer 75 tot 80% van alle bedrijven uit de Landbouwtelling binnen het steekproefkader. Van de overige bedrijven voldoen de meeste niet aan de ondergrens. Wat productie en cultuurgrond betreft is de dekking groter: ongeveer 90 tot 95% van de ege en oppervlakte cultuurgrond wordt door het steekproefkader gedekt (zie Vrolijk et al., 2002). Het gemiddelde bedrijf volgens het Informatienet is dus groter dan het gemiddelde bedrijf volgens de Landbouwtelling.

Voor het Informatienet is gekozen om er zeker van te zijn dat er bedrijven in de steekproef zitten die aan agrarisch natuurbeheer (via de SAN of via de Rbon) deelnemen. Hierbij is dan als doel gesteld juist die bedrijven te benaderen. Andere voordelen van het gebruik van het Informatienet zijn het relatief eenvoudig kunnen benaderen van bedrijven en het voorhanden zijn van aanvullende gegevens van de bedrijven.

Als basis zijn genomen de bedrijven die in 2002 aan het Informatienet deel namen en die in 2002 geld ontvingen voor een of andere vorm van natuurbeheer. De financiële transacties van deze bedrijven zijn nader bestudeerd, zodat een tweede schifting kon worden doorgevoerd, waarbij slechts die bedrijven overbleven die in 2002 deelnamen aan de SAN, de Rbon of via een Agrarische Natuurvereniging een vergoeding hebben ontvangen. In to-

taal gaat het om 73 bedrijven. Op voorhand is niet altijd duidelijk of een bedrijf aan de Rbon, de SAN of aan beide regelingen tegelijk deelneemt.

De bedrijven uit de Landbouwtelling zijn op een andere manier gekozen dan de bedrijven uit het Informatienet. Hierbij vormde de populatie zoals door de Koeijer en Voskuilen (2004) gedefinieerd de basis. Hieruit zijn 194 bedrijven gekozen, na een *random* selectie en het verwijderen van bedrijven kleiner dan 2 ha.

3.5 De enquête

De vragen zijn in nauw overleg met de opdrachtgevers opgesteld, op basis van de onderzoeksvragen en de motieven voor deelname aan agrarisch natuurbeheer volgens de literatuur in hoofdstuk 2.

In bijlage 4 is de volledige enquête opgenomen. De vragenlijst bestaat uit een kort algemeen deel en vervolgens drie delen. Deze zijn gericht op respectievelijk deelnemers aan de Rbon, de SAN en potentiële deelnemers aan agrarisch natuurbeheer.

Aangezien vooraf niet altijd duidelijk is in hoeverre de ondernemer deelneemt is besloten de vragen voor iedereen te bundelen. Via een begeleidend schrijven is duidelijk gemaakt dat de ondernemers alleen de voor hen relevante delen hoeven te beantwoorden.

De enquête is schriftelijk gehouden in de periode september tot december 2003. Eerst is de enquête verstuurd naar de 73 ondernemers op bedrijven uit het Informatienet. Ondernemers die na drie weken nog niet hadden gereageerd zijn via hun LEI-contactpersonen nogmaals op de enquête gewezen. Vervolgens is de enquête ook naar de ondernemers van de 194 andere geselecteerde bedrijven gezonden. Indien ze na twee weken nog niet hadden gereageerd, is een herhalingsbrief verzonden.

4. Resultaten

4.1 Inleiding

Dit hoofdstuk bevat de resultaten van de enquête naar de deelnamebereidheid en de continuïteit van het agrarisch natuurbeheer (Rbon en de SAN). Eerst komt de response aan de orde (4.2), vervolgens de kenmerken van de bedrijven en het type natuurbeheer van de deelnemers (4.3). Daarna is er aandacht voor de motieven om deel te nemen (4.4) en voor de mogelijkheden om agrarisch natuurbeheer te continueren (4.5).

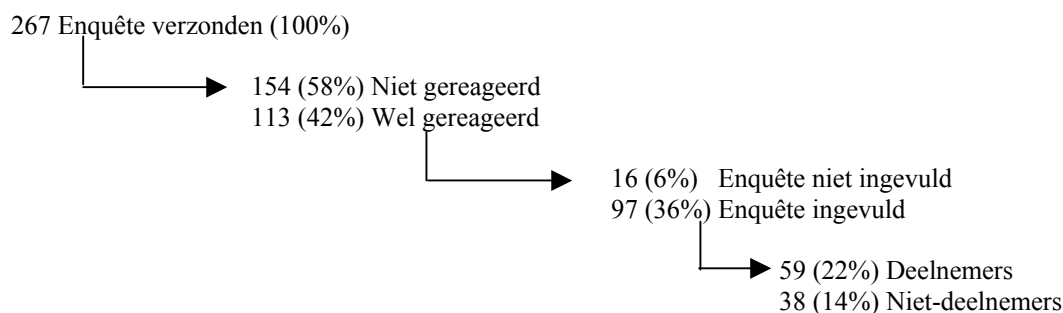
4.2 De response

De enquête is verzonden naar 267 bedrijven/ondernemers, 73 bedrijven uit het Informatienet en 194 bedrijven uit de landbouwtelling. Van 154 bedrijven is geen enkele reactie ontvangen, 113 bedrijven hebben gereageerd. De brutoresponse is dus 42%. Hiervan hebben 16 bedrijven de enquête geretourneerd zonder deze in te vullen. De nettoresponse is dus 36%.

Niet alle reacties zijn bruikbaar, sommige dragen slechts gedeeltelijk bij aan de resultaten. Overzicht 4.1 vat de reacties op de enquête samen en deelt ze in naar bruikbaarheid voor de analyses. Er zijn ondernemers die anoniem wensen te blijven. Anonieme reacties betekenen dat er geen aanvullende gegevens uit de Landbouwtelling over de bedrijven beschikbaar zijn. Het gaat dan om bedrijfstype, intensiteit en omvang. Ook zijn er bedrijven die de enquête geretourneerd hebben zonder ze in te vullen, omdat ze niet wilden meewerken.

Overzicht 4.1 De indeling van de reacties naar bruikbaarheid.

Aantal bedrijven (% van totaal verstuurd enquêtes)

In totaal 59 bedrijven met en 38 bedrijven zonder natuurbeheer hebben gereageerd en kunnen ook in de analyses worden betrokken. Van deze 97 reacties kunnen van 90 respondenten zowel eigen antwoorden als gegevens uit de Landbouwtelling worden geanalyseerd en van 7 respondenten alleen de eigen antwoorden.

De kwaliteit van de beantwoording van de vragen verschilt per respondent. Daarom zal er bij de presentatie van de resultaten aangegeven worden om hoeveel gebruikte waarnemingen het gaat.

Uit tabel 4.1 blijkt dat de bedrijven van respondenten uit het Informatienet die in de steekproef zijn benaderd, duidelijk groter zijn (49 versus 34 ha en 106 versus 75 nge) dan bedrijven van respondenten die uit de Landbouwtelling zijn geselecteerd. Dit verschil speelt ook bij de non-response en hangt samen met de verschillende steekproeven.

Binnen beide steekproeven blijken de bedrijven van de respondenten kleiner dan de bedrijven van non-respondenten. Dit verschil speelt met name bij de respondenten uit het Informatienet. Worden beide steekproeven samen bekeken, dan vlt dit verschil af, door het grotere aantal non-respondenten uit de landbouwtelling, die onderling minder verschillen.

Er bestaan geringe verschillen tussen bedrijven van respondenten die wel en bedrijven van respondenten die niet hebben gereageerd en deze verschillen worden met name veroorzaakt door de Informatienetbedrijven. Hier zijn de bedrijven die hebben gereageerd duidelijk kleiner, maar nog altijd groter dan de landbouwtellingsrespondenten. Omdat het Informatienet is gebruikt om met name deelnemers te benaderen, kan dat voor de interpretatie van de uitkomsten gevolgen hebben.

Tabel 4.1 *Vergelijking van de bedrijfsomvang en de intensiteit tussen respondenten (n=106) en non-respondenten (n=161)^a*

	Bron-						Totaal
	Informatienet		Landbouwtelling		Totale steekproef		
	Response	Non-response	Response	Non-response	Response	Non-response	
Aantal bedrijven	42	31	64	130	106	161	267
Ha/bedrijf	49	62	34	36	40	41	41
Nge/bedrijf	106	124	75	87	87	94	91
Nge/Ha	2,2	2,0	2,2	2,4	2,2	2,3	2,2

a) niet gereageerd inclusief 7 anonieme reacties.

4.3 Deelnemers aan agrarisch natuurbeheer

Tabel 4.2 vergelijkt deelnemers en niet-deelnemers onder de respondenten. De bedrijfsomvang van deelnemers is over het algemeen iets groter (in ha en in nge). De intensiteit verschilt niet tussen beide groepen.

Tabel 4.2 *Vergelijking deelnemers en niet-deelnemers in de steekproef*

	Deelnemers (n=56)	Niet deelnemers (n=34)
Oppervlakte (ha)	43	40
NGE	88	94
Intensiteit (nge/ha)	2,0	2,4

Tabel 4.3 *Verdeling van de bedrijven naar bedrijfstype in de steekproef (%)*

	Deelnemers	Niet deelnemers
Bedrijfstype		
Melkveebedrijven	55	52
Overige graasdierbedrijven	13	21
Akkerbouwbedrijven	16	21
Gemengde bedrijven	11	6
Tuinbouw en intensieve veebedrijven	5	0
Aantal bedrijven	56	34

Uit tabel 4.3 komt naar voren dat het bedrijfstype niet veel verschilt tussen deelnemers en niet deelnemers. Melkveebedrijven zijn de belangrijkste groep. Relatief veel bedrijven uit de categorie overige graasdierbedrijven behoren tot de categorie niet-deelnemers.

Ten opzichte van de populatie van bedrijven die in aanmerking komen om deel te nemen (zie tabel 3.1) zijn melkveebedrijven oververtegenwoordigd en overige graasdierbedrijven ondervertegenwoordigd.

Van de 97 respondenten doen er 56 aan agrarisch natuurbeheer. Daarvan zijn er 53 die ook aan hebben gegeven wat ze doen en in welke omvang. Tabel 4.4 geeft enkele kenmerken van deze bedrijven.

Tabel 4.4 Enige kenmerken van bedrijven met agrarisch natuurbeheer, naar aandeel (%) agrarisch natuurbeheer, 2002

	Deel cultuurgrond ingezet voor natuurbeheer				Alle bedrijven
	< 10%	10-20%	20-40%	>= 40%	
Aantal	11	11	12	19	53
Verdeling bedrijven (%)	21	21	23	36	100
Verdeling oppervlakte natuur	4	6	14	76	100
Ha beheer per bedrijf	3	5	10	35	16
Nge per bedrijf	126	82	76	91	93
Ha per bedrijf	67	32	31	42	43
Nge per ha	1,9	2,6	2,5	2,2	2,2

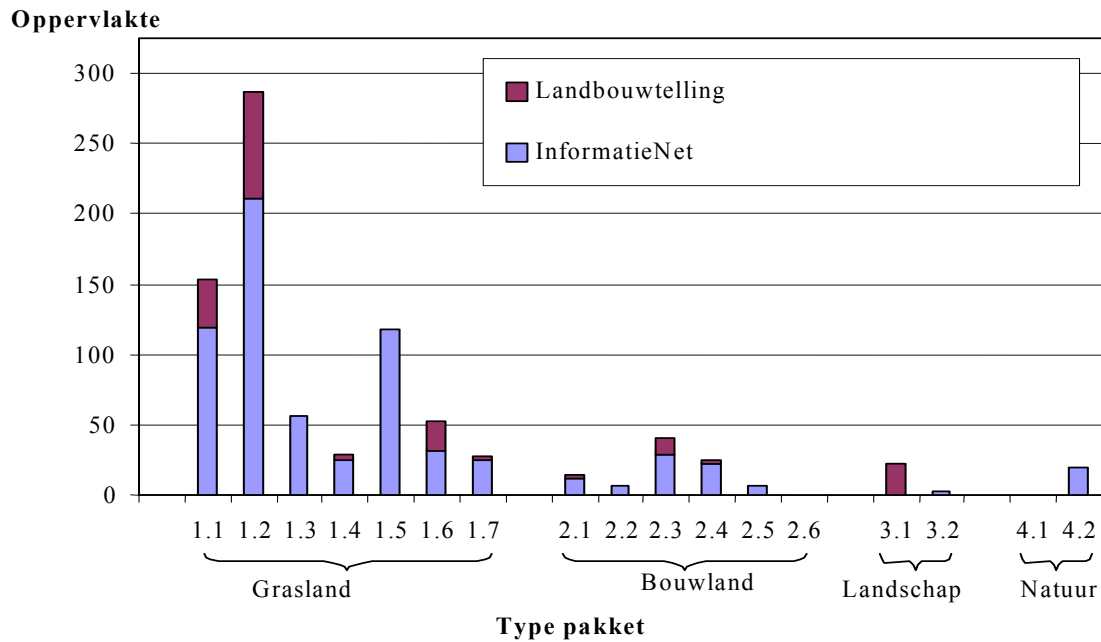
De meerderheid van de bedrijven heeft meer dan 20% van haar grond onder natuurbeheer, (59%). Op deze bedrijven vindt circa 90% van het natuurbeheer (in oppervlakte) plaats. De bedrijven die aan agrarisch beheer deelnemen zijn ongeveer even groot en even intensief als alle bedrijven die zijn benaderd in dit onderzoek (zie tabel 4.1). Ten opzichte van de bedrijven uit de landbouwtelling zijn ze groter, ten opzichte van bedrijven uit het Informatienet juist kleiner.

Box 1 Toelichting op de natuurbeheer-pakketcodes

Grasland
1.1 natuurlijke handicaps (bergboerenregeling)
1.2 weidevogels
1.3 ganzenopvang (ganzengedoogovereenkomst)
1.4 botanisch (planten)
1.5 randen (slootkanten, zomen)
1.6 natuurpacht
1.7 overig ¹
Bouwland
2.1 natuurlijke handicaps (bergboerenregeling)
2.2 natuurbraak (McSharry)
2.3 akkerflora/-fauna vollevelds
2.4 akkerflora/fauna randen
2.5 natuurpacht
2.6 overig
Landschap
3.1 lijnvormige elementen (bijv. houtwal, houtkade, singel, heg, haag, holle weg)
3.2 losse elementen (bijv. eendenkooi, hoogstamboomgaard, poel)
Natuur (geen agrarische functie)
4.1 bos
4.2 overig ²

¹ Ingevuld is onder andere 'ruige mest pakket', 'niet maaien voor 1 juli, 'coöperatie'

² Ingevuld is 'weiland', 'particulier natuurbeheer'

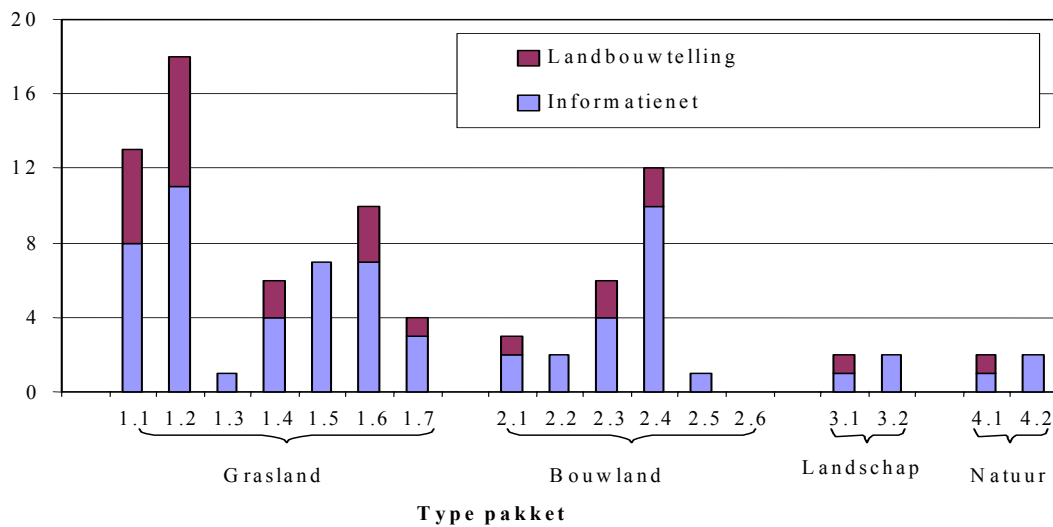

Figuur 4.1 Oppervlakte agrarisch natuurbeheer per type pakket uitgesplitst naar de 2 uitgangspopulaties (n=53).

Figuur 4.1 en figuur 4.2 geven meer inzicht in de activiteiten van de bedrijven. De enquête geeft inzicht in een totale oppervlakte van 859 ha¹ aan agrarisch natuurbeheer, waarvan 722 ha (84%) grasland en 92 ha (10%) bouwland. Landschapspakketten en specifieke natuurpakketten (onder de Subsidieregeling Natuurbeheer) komen nauwelijks voor (20 respectievelijk 25 ha).

¹ Het gaat in dit hoofdstuk om brutohectares, dat wil zeggen dat voor de collectieve pakketten geen verdunningsfactor is gebruikt.

Aantal overeenkomsten

Figuur 4.2 Aantal overeenkomsten voor agrarisch natuurbeheer per type pakket uitgesplitst naar de 2 uitgangspopulaties (n=53).

Box 1 geeft een toelichting op de in figuur 4.1 en 4.2 gebruikte pakket codes. De belangrijkste vorm van beheer is het weidevogelbeheer (1.2), zowel in omvang als in aantallen overeenkomsten, gevolgd door de bergboerenregeling (1.1 en 2.1).

4.4 Motieven voor deelname aan agrarisch natuurbeheer

Een belangrijke vraag binnen het onderzoek richt zich op de motieven voor deelname aan agrarisch natuurbeheer. Een aantal vragen uit de enquête was daar dan ook op gericht.

Op basis van een viertal stellingen is nagegaan hoe de respondenten denken over agrarisch natuurbeheer (tabel 4.5)

Tabel 4.5 Antwoorden op stellingen uit de enquête, onderscheiden in deelnemers aan agrarisch natuurbeheer en anderen (n=97)

Stelling	Deelnemers (n=59)		Niet-deelnemers (n=38)		Totaal
	Eens	Oneens	Eens	Oneens	
Agrarisch natuurbeheer is een aanwinst voor het bedrijf.	50	6	10	24	90
Agrarisch natuurbeheer is een aanwinst voor onze streek.	47	12	16	18	93
Burgers en consumenten hebben waardering voor agrarisch natuurbeheer.	46	13	12	19	90
In mijn omgeving is voldoende kennis over agrarisch natuurbeheer.	30	27	13	16	86

De antwoorden laten een duidelijk verschil zien tussen deelnemers en niet-deelnemers. De deelnemers zijn veel positiever over agrarisch natuurbeheer. Ze vinden het met name een aanwinst voor het bedrijf. Ze verwachten ook vaker dat agrarisch natuurbeheer en aanwinst voor de streek is en dat burgers en consumenten het waarderen. Zowel deelnemers als niet-deelnemers zijn verdeeld over de beschikbare kennis.

Ook is in de enquête gevraagd naar de redenen waarom respondenten deel zijn gaan nemen aan agrarisch natuurbeheer (de Rbon of de SAN). Tabel 4.6 geeft de belangrijkste antwoorden. In bijlage 1 staan ze in meer detail vermeld.

De meest genoemde motieven voor deelname zijn de bijdrage aan het inkomen, de interesse in natuurbeheer, de inpasbaarheid vanuit arbeid, verkaveling en intensiteit. Ook de beeldvorming in de samenleving speelt een rol.

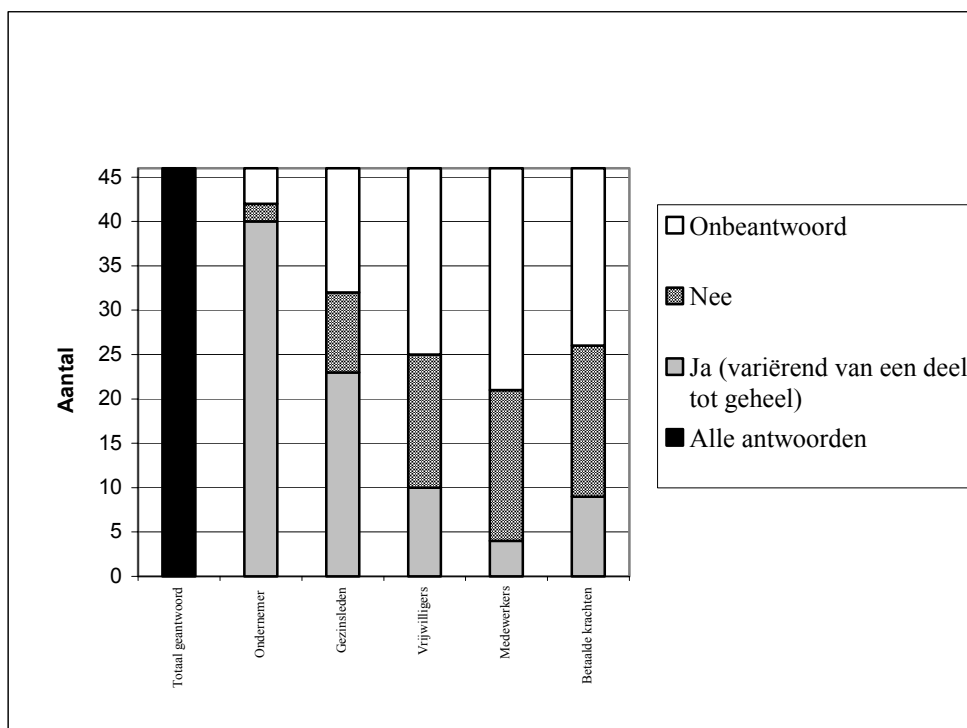
Tabel 4.6 Motieven van ondernemers voor deelname aan agrarisch natuurbeheer(n=59)¹

Waarom bent u mee gaan doen agrarisch beheer?	Ja	Nee
Geeft extra inkomen	47	4
Ben in natuurbeheer geïnteresseerd	42	3
Goed inpasbaar qua arbeidssituatie	42	4
Goed inpasbaar qua verkaveling	38	7
Goed inpasbaar qua intensiteit	32	8
Verbetert ons imago in de maatschappij	32	9
Om het toekomstperspectief van het bedrijf te vergroten	23	15
Termijn overeenkomst geeft zekerheid	22	11
Versterkt ons product voor de consument	21	12
Goed inpasbaar qua ontwatering	18	13
Op advies van een voorlichter of een medewerker van een Agrarische Natuurvereniging	15	15
Op advies van collega's	5	25

Arbeid

Verder is nog specifiek gevraagd naar de arbeidsinpasbaarheid. Deze vraag is beantwoord door 46 Respondenten. In de meeste gevallen is de ondernemer zelf degene die de activiteiten uitvoert, in 40 van de 46 gevallen. In 18 gevallen voeren ondernemers het natuurbeheer geheel zelfstandig uit, in 22 gevallen schakelt de ondernemer naast zichzelf ook anderen in, met name leden van het gezin. Op vrijwilligers, medewerkers van een ANV (Agrarische Natuurvereniging) en betaalde krachten wordt duidelijk minder een beroep gedaan. Twee ondernemers geven aan dat ze zelf geen activiteiten uitvoeren. Figuur 4.3 geeft een overzicht van de antwoorden.

¹ Bij een aantal vragen, waaronder deze, is gewerkt met lijsten, waarbij respondenten in konden vullen in hoeverre een factor wel of niet meespeelt bij hun beslissingen. Veel respondenten geven hierbij meerdere factoren aan, sommige slechts een en sommige geen enkele. Hierdoor kunnen de uitkomsten niet worden vertaald in relatieve eenheden. Een uitspraak als '25% van de bedrijven doet mee aan de SAN vanwege het extra inkomen' kan dus niet uit dit onderzoek worden afgeleid. Sommeren is wel geoorloofd.

Figuur 4.3 Antwoorden op de vraag: Wie verricht de arbeid? (N=46)

Als de ondernemer het werk zelf uitvoert, gaat het gemiddeld om een relatief kleine oppervlakte onder natuurbeheer (ongeveer 8 ha), als anderen worden ingeschakeld is deze oppervlakte ongeveer het dubbele (17,5 ha).

Effecten van agrarisch natuurbeheer

Gevraagd is ook naar de effecten van agrarisch natuurbeheer, zowel op het eigen bedrijf, als op andere bedrijven in de omgeving en op de natuur (zie bijlage 3). De respondenten zijn verdeeld over het feit of het effecten heeft. De meest genoemde effecten zijn de beïnvloeding van de eigen bedrijfsvoering en meer samenhang in het natuurbeheer in het gebied. Over het effect op grondprijzen en op bestemmingswijzigingen heerst verdeeldheid, waarbij de respondenten, die niet deelnemen, op deze punten meer effecten noemen dan de deelnemers aan agrarisch natuurbeheer.

4.5 Continuïteit van agrarisch natuurbeheer

Naast aandacht voor de motieven voor het deelnemen aan agrarisch natuurbeheer is een tweede hoofdvraag van de enquête gericht op het verzamelen van informatie over de toekomst van het agrarisch natuurbeheer (de continuïteit). Enerzijds is dit gedaan door te vragen naar redenen om te stoppen met agrarisch natuurbeheer of om überhaupt niet deel te nemen. Anderzijds is gevraagd naar de continuïteitsperspectieven van de bedrijven als geheel, en de positie van het agrarisch natuurbeheer daarbinnen.

4.5.1 Motieven om niet (meer) deel te nemen

Vanuit verschillende vragen levert de enquête informatie over de motieven om niet (meer) deel te nemen. Zes respondenten geven aan dat ze hun activiteiten voor agrarisch natuurbeheer gaan stopzetten. Er zijn 27 respondenten die aangeven dat ze niet aan agrarisch natuurbeheer gaan doen.

De motieven om niet (meer) deel te nemen of te willen stoppen, zijn in zijn geheel vermeld in bijlage 2. De volgende drie redenen worden het vaakst genoemd:

- hoogte van de vergoeding onvoldoende;
- draagt niet bij aan toekomstperspectief van bedrijf;
- regelingen zijn te ingewikkeld.

In vergelijking met de motieven om wel deel te gaan nemen of door te gaan (in paragraaf 4.3 besproken) vallen twee dingen op. Ten eerste spelen economische motieven een negatieve rol bij het stoppen met of niet beginnen aan agrarisch natuurbeheer, terwijl deze een positieve rol vervullen bij de beslissing om deel te gaan nemen (zie tabel 4.6). Ten tweede speelt bij de motieven om niet deel te nemen ook de als ingewikkeld beschouwde regelgeving een rol. Bij de deelnemers blijkt de regelgeving geen punt.

4.5.2 Continuïteitsperspectieven

Er is ook gevraagd naar de continuïteitsperspectieven van bedrijven als geheel, en de rol van agrarisch natuurbeheer daarbinnen. Tabel 4.7, 4.8 en 4.9 vatten de antwoorden op deze vragen samen.

Van de 97 bedrijven die konden antwoorden, hebben 28 dit niet gedaan en 69 wel. Een ruime meerderheid van de bedrijven (58) antwoordt bevestigend op de vraag of het bedrijf door zal gaan. Bedrijven die doorgaan zijn groter dan bedrijven die stoppen (tabel 4.7). Van de bedrijven met agrarisch natuurbeheer hebben de 'continueerders' een groter oppervlak met agrarisch natuurbeheer dan de 'stoppers' (tabel 4.7).

Van de bedrijven met agrarisch natuurbeheer hebben respondenten, die dat natuurbeheer belangrijk vinden, relatief extensieve bedrijven (tabel 4.8). Van de bedrijven met agrarisch natuurbeheer zeggen met name respondenten van kleinere bedrijven dat agrarisch natuurbeheer belangrijk is bij de afbouw van hun bedrijf. (tabel 4.9)

Het volgende beeld komt naar voren: agrarisch natuurbeheer is belangrijk voor de continuïteit van grotere bedrijven en voor de afbouw van kleinere bedrijven. Dit sluit aan bij de resultaten van tabel 4.4.

Tabel 4.7 De continuïteit van het bedrijf en de deelname aan agrarisch natuurbeheer

	Deelnemers		Niet-deelnemers	
	Ja	Nee	Ja	Nee
'Bedrijf continueren?'				
Aantal respondenten	38	5	20	6
Ha, gemiddeld per bedrijf	47	37	54	23
Nge, gemiddeld per bedrijf	101	77	116	61
Nge/ha, gemiddeld per bedrijf	2,2	2,1	2,1	2,7
Areaal natuurbeheer (ha), gemiddeld per bedrijf	20,4 (n = 32)	5,5 (n = 5)	nvt	nvt
Deel natuurbeheer van totale oppervlakte (%)	43	15	nvt	nvt

Tabel 4.8 Deelname aan agrarisch natuurbeheer en het belang hiervan voor het bedrijf

	Ja	Nee
'Is natuurbeheer een belangrijke drager?' (n=71)		
Aantal respondenten	27	17
Ha, gemiddeld per bedrijf	45	46
Nge, gemiddeld per bedrijf	87	113
Nge/ha, gemiddeld per bedrijf	2,0	2,5
Areaal natuurbeheer (ha), gemiddeld per bedrijf	17,7 (n = 23)	18,3(n = 15)
Deel natuurbeheer van totale oppervlakte (%)	40	40

Tabel 4.9 Deelname aan agrarisch natuurbeheer en het belang hiervan bij de afbouw van het bedrijf

	Ja	Nee
'Natuurbeheer belangrijk bij afbouw van het bedrijf?' (n=73)		
Aantal respondenten	16	28
Ha, gemiddeld per bedrijf	26	52
Nge, gemiddeld per bedrijf	60	111
Nge/ha, gemiddeld per bedrijf	2,3	2,1
Areaal natuurbeheer (ha), gemiddeld per bedrijf	11,9 (n = 12)	20,5 (n =25)
Deel natuurbeheer van totale oppervlakte (%)	46	40

Een laatste vraag ten aanzien van de continuïteit op bedrijven is gericht op hoe respondenten door denken te gaan met agrarisch natuurbeheer (tabel 4.10). Hierbij is gevraagd naar een uitbreiding of inkrimping van de natuurbeheeractiviteiten, zowel in oppervlakte als in vorm van beheer.

Tabel 4.10 Aantal positieve antwoorden op de vraag: 'Wilt U meer of minder aan agrarisch natuurbeheer gaan doen?'

	Steekproef Informatienet (n=34)	Steekproef Landbouwtelling (n=13)	Totaal (n=47)
<i>Meer natuurbeheer?</i>	26	11	37
Groter deel van het bedrijf	22	7	29
Andere vorm van beheer	18	7	25

Uit bovenstaande tabel blijkt dat van de huidige deelnemers aan de Rbon en/of SAN, die agrarisch natuurbeheer willen voortzetten, bijna iedereen denkt aan uitbreiding en/of continuering van de activiteiten, zowel in omvang als door andere vormen van beheer. Men wil enerzijds dus vooral het bestaande beheer (weidevogels) uitbreiden. Bij de andere vorm denkt men na over randenbeheer. Op basis van gegeven antwoorden is geen beeld te geven in hoeverre boeren 'zwaardere pakketten overwegen'.

Hiermee in relatie zijn ook de resultaten van de vraag over de investeringen het vermelden waard. Er zijn weinig bedrijven in de steekproef die hebben moeten investeren om deel te kunnen nemen aan de SAN en/of de Rbon.

Uit tabel 4.7 is reeds opgemaakt dat met name grotere bedrijven die nu aan natuurbeheer doen hun activiteiten zullen voortzetten. De meerderheid van deze bedrijven denken aan uitbreiding van hun activiteiten op het gebied van natuurbeheer. Hier liggen in ieder geval mogelijkheden om naar zwaardere pakketten over te schakelen.

5. Discussie en conclusies

5.1 Discussie

De resultaten komen grotendeels voort uit een enquête, gehouden onder bedrijven met en bedrijven zonder agrarisch natuurbeheer. Zoals in hoofdstuk 3 is opgemerkt is het op dit moment nog niet mogelijk een beeld te geven van de populatie van bedrijven die aan agrarisch natuurbeheer kunnen deelnemen. Dit maakt uitspraken over de representativiteit van de uitkomsten van het onderzoek niet mogelijk.

De resultaten over de deelnemers aan agrarisch natuurbeheer komen voor het grootste deel van bedrijven, die deelnemen aan het Informatienet. Dat zijn in het algemeen wat grotere bedrijven (vloeit voort uit de steekproef) die toekomstgericht zijn. Dit is ook terug te zien in de resultaten en moet ook in het oog gehouden worden bij de interpretatie hiervan.

Niettemin kan er wel een beeld gegeven worden van de zeggingskracht van het onderzoek. Dit kan op basis van de populatie van de bedrijven die in principe in aanmerking komen voor subsidies voor agrarisch natuurbeheer. Gemeten in aantallen bedrijven is de melkveehouderij oververtegenwoordigd in de resultaten, en zijn overige bedrijven met graasdieren ondervertegenwoordigd in verhouding tot de landbouwtelling (en in verhouding tot het potentieel voor natuurbeheer). Ook is de aard en omvang van het natuurbeheer in de steekproef (met weidevogelbeheer als belangrijkste) relatief in overeenstemming met het landelijke beeld van reeds afgesloten pakketten.

Als gekeken wordt naar de motieven voor deelname dan vinden we in deze enquête zeker een deel terug van het beeld dat Van der Ham en Ypma (2000) schetsen. Idealisme en rationaliteit geven zij aan als grootste 'motivators' voor melkveehouders om aan verbreding (onder andere agrarisch natuurbeheer) te beginnen. Respondenten verbinden interesse voor het natuurbeheer met rationaliteit. Ondernemers letten terdege op het effect op het inkomen en de inpasbaarheid op bedrijfsniveau. Duidelijk is dat de hoogte van de vergoeding door veel bedrijven afgewogen wordt tegen de te verrichten inspanningen en de gewenste intensiteit van het bedrijf. Dat komt ook naar voren in het onderzoek van Polman (2001), waarbij hij economische rationaliteit achter de Rbon-gegevens onderzoekt.

De Koeijer en Voskuilen (2004) laten zien dat bedrijven, die in aanmerking komen voor de Subsidieregeling Agrarisch Natuurbeheer, gemiddeld groter en extensiever zijn dan de overige Nederlandse bedrijven. Dit beeld komt overeen met het beeld uit onderhavig onderzoek.

5.2 Conclusies

De conclusies van dit onderzoek worden behandeld aan de hand van de onderzoeksvragen.

*Zullen boeren hun deelname aan agrarisch natuurbeheer voorzetten?
In welke vorm en onder welke voorwaarden?*

De resultaten van dit onderzoek schetsen een positief beeld ten aanzien van de continuïteit van de deelname aan agrarisch natuurbeheer. Een duidelijke meerderheid van de boeren die nu deelneemt, is van plan ermee door te gaan. Die deelnamebereidheid heeft een economische achtergrond; de hoogte van de vergoeding is de meest genoemde reden tot deelname. Deelnemers noemen ook vaak de interesse voor natuurbeheer. De motivatie van boeren is daarmee niet alleen een economische, ze handelen ook vanuit verantwoordelijkheid voor natuur. Inpasbaarheid in de arbeidssituatie is de derde factor. Bij een klein deel natuurbeheer op een bedrijf doet de boer zelf veel werk, als natuurbeheer belangrijker wordt komt de arbeid vaker van anderen.

De (te lage) vergoeding wordt het meest genoemd als reden om juist niet deel te nemen aan agrarisch natuurbeheer. De motivatie om niet deel te nemen is dus eveneens een economische, en meer in het algemeen vinden niet-deelnemers dat agrarisch natuurbeheer geen toekomstperspectief voor hun bedrijf oplevert. Daarnaast wordt ook de ingewikkelde regelgeving genoemd als motief om niet deel te nemen.

Agrarisch natuurbeheer lijkt vanuit twee optieken voor agrariërs interessant: het ondersteunt de toekomst op grotere bedrijven, en de afbouw van kleinere bedrijven. Het onderzoek laat een verband zien tussen de bedrijven met toekomstperspectief en de continuïteit van agrarisch natuurbeheer op die bedrijven. Als het bedrijf doorgaat, gaat men ook met agrarisch natuurbeheer door. Dit geldt in het bijzonder voor de grotere, extensieve bedrijven. Daarnaast speelt agrarisch natuurbeheer een rol bij de afbouw van kleinere bedrijven. Het lot van agrarisch natuurbeheer hangt daarmee nauw samen met het lot van de agrarische sector op termijn.

In hoeverre kan, met behoud van de agrarische functie, de benodigde kwaliteit van de natuur gehaald kan worden?

De veronderstelling dat boeren vooral de pakketten toepassen met weinig gevolgen voor de bedrijfsvoering is ten dele juist. Uit gegevens van LASER kan worden geconcludeerd dat via Agrarische Natuurverenigingen in grote meerderheid de pakketten met de minste gevolgen zijn afgesloten. Boeren die kiezen voor individuele weidevogelpakketten laten een ander gedrag zien. Zij lijken de hoogte van de vergoeding en de gevraagde inspanning met elkaar te vergelijken, en kiezen vervolgens voor de 'zwaardere' pakketten.

De enquête wijst uit dat er nog ruimte is voor uitbreiding van natuurbeheeractiviteiten in de landbouw. De bedrijven die door willen gaan met agrarisch natuurbeheer geven veelal aan dat ze meer activiteiten willen ontplooien. Onder de grotere bedrijven die door willen gaan met agrarisch natuurbeheer denkt de meerderheid aan uitbreiding van hun activiteiten in de toekomst. Het onderzoek geeft geen zicht op de keuze voor specifieke pakketten.

Onder welke voorwaarden zullen boeren, die nu nog niet aan agrarisch natuurbeheer doen, dat in de toekomst wel gaan doen?

De hoogte van de vergoeding is de meest genoemde reden voor het niet-deelnemen aan agrarisch natuurbeheer. Een aanpassing van de hoogte van de vergoeding zal kunnen leiden tot meer deelname, als het bij de intensiteit van het bedrijf past. Boeren gaan dan agrarisch natuurbeheer meer als een toekomstig onderdeel van hun bedrijf beschouwen, het biedt hen toekomstperspectief. Dit gaat met name op voor de grotere, intensieve bedrijven.

Versimpeling van regels zal dus een positief effect op de deelname hebben. Angst voor planologische schaduwwerking speelt geen vooraanstaande rol.

5.3 Aanbevelingen

Op basis van het onderzoek kunnen de volgende aanbevelingen worden gedaan.

Continuïteit van agrarisch natuurbeheer

Het onderzoek verbindt de continuïteit van bedrijven in het algemeen met de continuïteit van het agrarisch natuurbeheer. Meer inzicht in de gevolgen van de toekomstige veranderingen in het Gemeenschappelijk Landbouwbeleid (zoals schaalvergroting) voor agrarisch natuurbeheer is gewenst voor een beter beeld van de continuïteitsperspectieven op langere termijn.

De hoogte van de vergoeding is de meest genoemde verklarende factor voor deelnamebereidheid (zowel door deelnemers als niet-deelnemers); deze hangt direct samen met de afwegingen van boeren tussen de benodigde inspanningen en vergoeding. Het beleid zou hiermee rekening kunnen houden door het invoeren van prikkels via een differentiatie van de vergoeding, bijvoorbeeld door langer deelnemen extra te vergoeden.

Vereenvoudiging van regels leidt ook tot meer deelname. Invoering van aanvraagssystemen die de administratieve last van de boeren verminderen, zoals automatische verlengingen, zal een positief effect hebben.

Agrarisch natuurbeheer speelt ook op kleinere bedrijven een rol, bij de afbouw. Hier is het perspectief voor de continuïteit van het agrarisch beheer minder duidelijk en zal die onder meer afhangen van de ligging van het bedrijf, in of buiten de EHS. In de EHS kan het voor de hand liggen het natuurbeheer op deze bedrijven te stimuleren richting overgangsbeheer (gericht op de overdracht aan een terreinbeherende organisatie) of functieverandering; buiten de EHS zou het natuurbeheer door andere agrariërs (die ook de grond verwerven) overgenomen kunnen worden.

Meer inspanningen voor natuurbeheer

Er is interesse voor natuurbeheer bij veel boeren, die nu al deelnemen aan agrarisch natuurbeheer. Deze boeren geven veelal aan een uitbreiding van natuurbeheeractiviteiten op hun bedrijf te overwegen. Er is dus een basis voor het stimuleren van deze uitbreiding. Omdat het merendeel van de afgesloten collectieve pakketten relatief 'licht' is, zouden deze stimulansen met name bij de Agrarische Natuurverenigingen effect (meer 'zware' pakketten) kunnen opleveren. Voor de lange termijn moeten de stimulansen in ieder geval op grotere bedrijven gericht zijn, omdat dit de bedrijven zijn met de beste vooruitzichten voor agrarisch natuurbeheer.

Ten slotte

Een herhaling van dit onderzoek op een termijn van twee jaar moet worden overwogen. Er is dan naar verwachting een beter beeld van de populatie bedrijven met agrarisch natuurbeheer. Ook is dan de vastlegging van gegevens in het Informatienet ten aanzien van agrarisch natuurbeheer uitgebreid.

Literatuur

- Brotherton, I. (1989). Farmer participation in voluntary land diversion schemes: some observations from theory. *Journal of Rural Studies* 5, 299–304.
- Brotherton, I. (1991). What limits participation in ESAs? *Journal of Environmental Management* 32, 241–249.
- Brouwer, F.M., C.J.A.M. de Bont en C. van Bruchem (red) 2002 Landbouw, Milieu, Natuur en Economie-Editie 2001/2002 LEI, Den Haag, 107 pp.
- De Koeijer, T.J en M.J. Voskuilen, 2004. Agrarisch natuurbeheer - Profiel deelnemers SAN. Planbureau- werk in uitvoering, Werkdocument 2004/XX I, Den Haag, 11 pp. In Voorbereiding.
- DLG, 2003. Jaarverslag 2002. Dienst Landelijk Gebied, Utrecht.
- Guldemon, J.A., Reus, J.A.W.A. en J.W.C. Hogendoorn, 1996. Ruimte voor voorlopers: naar een stimulerend milieu- en natuurbeleid voor agrariërs in Utrecht, Centrum voor Landbouw en Milieu (CLM), Utrecht.
- Ham, A. van den, C.H.G. Daatselaar, T. de Haan en S.R.M. Janssens, 1998, Landbouwers met natuur, hoe zien die er uit? LEI, Den Haag, Publicatie 3.167.
- Ham, A van den, J.W. van der Schans, 1999. Verbreding, wat vinden boeren er van? Den Haag, LEI, Rapport 1.99.03; 47p.
- Ham, A van den en M.E.Ypma, 2000 Verbreding op landbouwbedrijven; Met visie en creatieve vasthoudendheid naar succes, Den Haag, LEI, Rapport 7.00.02; 76p.
- LNV, 1995. Structuurschema Groene Ruimte.
- LNV, 2000. Natuur voor mensen, mensen voor natuur.
- LNV, 2002. Ombuigingen op budget natuuraankopen n.a.v. Strategisch Akkoord. Brief aan de voorzitter van de Tweede Kamer, 9-10-2002, kenmerk DN 2002/3026.
- LNV, 2003. Brief aan de Tweede Kamer dd 24-10-2003, TRCFEZ/2003/1773.
- Polman, N.B.P., 2001. An empirical analysis of wildlife and landscape preservation contracting in the Netherlands. Paper presented at the 78th EAAE seminar, NJF Seminar Nr.330: Economics of contracts in Agriculture and the Food Supply chain.

Polman, N.B.P., 2002. Institutional Economics Analysis of Contractual Arrangements; Managing Wildlife and Landscape on Dutch Farms. Proefschrift, Wageningen UR, 2002, 198 pp.

Poppe, K. J., 2004.

Het Bedrijven-Informatienet van A tot Z Den Haag, LEI, Rapport 1.03.06, 94pp.

RIVM en DLO, 2002. Natuurbalans 2002.

Sanders, M.E., 2002. Beleidsevaluatie Agrarisch Natuurbeheer. Werkdocument 2002/03, Planbureau-werk in uitvoering, Wageningen, 57 pp.

Sanders, M.E., H. Van Blitterswijk, H.F. Huiskes, M.N. van Wijk en A. Blankena, 2003. Beleidsevaluatie Agrarisch en Particulier Natuurbeheer voor de natuurbalans 2003, waarin particulieren in samenwerkingsverbanden met terreinbeherende organisaties. Werkdocument 2003/16, Planbureau-werk in uitvoering, Wageningen, 57 pp.

Van der Meulen, H.A.B., G.R. de Snoo en G.A.A. Wossink, 1996. Farmers' Perception of Unsprayed Crop Edges in the Netherlands. *Journal of Environmental Management* (1996) 47, 241-255.

Vrolijk, H.C.J., G. Coteleer, J.P.M. van Dijk en K. Lodder, 2002. De steekproef voor het Bedrijven-Informatienet van het LEI; Bedrijfskeuze 2001 en selectieplan 2002. Den Haag, LEI, Rapport 01.02.04; 65pp.

Wilson, G.A, 1997. Factors Influencing Farmer Participation in the Environmentally Sensitive Areas Scheme. *Journal of Environmental Management* (1997) 50, 67-93.

Bijlage 1 Motieven om deel te nemen vooraf

Frequentie van antwoorden deelnamebereidheid vooraf

Waarom bent u mee gaan doen agrarisch beheer?		Totaal		Landbouwtelling		Informatienet	
		Ja	Nee	Ja	Nee	Ja	Nee
a	Goed inpasbaar qua verkaveling	38	7	12	2	26	5
b	Goed inpasbaar qua intensiteit	32	8	8	4	24	4
c	Goed inpasbaar qua arbeidssituatie	42	4	14	2	28	2
d	Goed inpasbaar qua ontwatering	18	13	5	3	13	10
e	Geeft extra inkomen	47	4	14	1	33	3
f	Termijn overeenkomst geeft zekerheid	22	11	7	3	15	8
g	Ben in natuurbeheer geïnteresseerd	42	3	12	1	30	2
h	Versterkt ons product voor de consument	21	12	4	5	17	7
i	Verbeterd ons imago in de maatschappij	32	9	8	4	24	5
j	Op advies van collega's	5	25	1	7	4	18
k	Op advies van een voorlichter of een medewerker van een Agrarische Natuurvereniging	15	15	4	4	11	11
l	Om het toekomstperspectief van het bedrijf te vergroten	23	15	10	3	13	12

Bronnen: enquête Informatienet en Landbouwtelling.

Bijlage 2 Motieven om niet (meer) deel te nemen

Frequentie van antwoorden deelnamebereidheid

Waarom bent u gestopt met cq doet u niet mee aan agrarisch natuurbeheer?		Totaal		Landbouwtelling		Informatienet	
		Ja	Nee	Ja	Nee	Ja	Nee
a	Niet meer inpasbaar qua verkaveling	3	4	3	4	0	0
b	Niet meer inpasbaar qua intensiteit	3	5	3	5	0	0
c	Niet meer inpasbaar qua arbeidssituatie	7	4	7	4	0	0
d	Niet meer inpasbaar qua ontwatering	3	4	3	4	0	0
e	Hoogte vergoeding onvoldoende	13	0	12	0	1	0
f	Overeenkomst te kort, te weinig zekerheid	7	0	7	0	0	0
g	Regelingen te ingewikkeld	9	2	8	2	1	0
h	Natuurresultaat onvoldoende	3	5	3	5	0	0
i	Geen versterking product voor de consument	4	4	4	4	0	0
j	Geen verbetering imago in de maatschappij	2	5	2	5	0	0
k	Op advies van voorlichter	1	4	1	4	0	0
l	Te weinig kennis van natuurbeheer	4	4	4	4	0	0
m	Draagt niet bij aan toekomstperspectief van het bedrijf	10	2	10	2	0	0
n	Stop met het bedrijf	1	5	1	5	0	0
o	Opvolger heeft geen belangstelling	0	5	0	5	0	0
p	Angst voor planologische schaduwwerking	6	1	6	1	0	0

Bronnen: Informatienet en Landbouwtelling.

Bijlage 3 Planologische schaduwwerking

Uit de enquête wordt duidelijk dat er verschillend wordt gedacht over de effecten van agrarisch natuurbeheer. De respondenten zijn verdeeld over het feit of het sowieso effecten heeft.

Heeft de deelname aan de Rbon/San effecten voor de rest van uw eigen bedrijf, voor andere bedrijven, of voor natuurgebieden in de buurt?

	Ja	Nee
Met Agrarisch Natuurbeheer	26	20
Zonder Agrarisch Natuurbeheer	14	14
Totaal	40	34

Welke effecten?

	Ja	Natuurbeheerders		Anderen	
		Nee	Ja	Nee	Nee
Leidt tot andere grondprijzen	7	14	9	3	
Heeft effect op een nabijgelegen natuurgebied	14	10	5	5	
Leidt tot bestemmingswijziging naar natuur	7	14	6	2	
Geeft meer samenhang aan het natuurbeheer in het gebied	20	6	6	3	
Beïnvloedt de bedrijfsvoering van mijn burens	7	14	3	3	
Beïnvloedt de bedrijfsvoering op de rest van mijn bedrijf*	23	5	nvt	nvt	

* alleen beantwoord door bedrijven met natuurbeheer

De meest genoemde effecten: beïnvloeding van de eigen bedrijfsvoering en meer samenhang in het natuurbeheer. Over het effect op grondprijzen en op bestemmingswijzigingen heerst verdeeldheid, waarbij de niet deelnemers meer effecten verwachten dan de deelnemers.

Sommige respondenten noemen nog andere effecten (recreatieve beleefbaarheid, voer met een slechte voederwaarde).

30 respondenten beoordelen de effecten overall als positief, 11 als negatief, terwijl 6 respondenten aangeven dat dit zowel positieve als negatieve effecten kan hebben, of hierover geen mening hebben.

Bijlage 4 Enquête naar deelnamebereidheid en continuïteit van het Agrarisch Natuurbeheer in Nederland

De enquête bestaat uit de volgende onderdelen:

- Algemene vragen over natuurbeheer op uw bedrijf in 2002.
Deze vragen hoeft u alleen in te vullen als u *in 2002 deelnam* aan een **betaalde** vorm van (agrarisch) natuurbeheer. Het zijn de **witte formulieren**.
- Vragen voor *deelnemers* aan de Regeling Beheersovereenkomsten en Natuurontwikkeling (Rbon) in 2003 (**gele formulieren**)
- Vragen voor *deelnemers* aan de Subsidieregeling Agrarisch Natuurbeheer (SAN) in 2003 (**rose formulieren**)
- Vragen voor *bedrijven* die aan de Subsidieregeling Agrarisch Natuurbeheer (SAN) deel zouden kunnen nemen, maar dat in 2003 **niet** doen.
Hierbij is de ligging van (delen van) uw bedrijf bepalend; als er percelen zijn die in aanmerking komen voor de SAN (zoals aangewezen door de provincie, ofwel 'begrensde gebieden'), maar u heeft er geen subsidie voor aangevraagd of geld voor ontvangen (**groene formulieren**).

U hoeft vanzelfsprekend **alleen die delen** van de enquête in te vullen, die op uw bedrijf **van toepassing** zijn. De andere delen kunt u leeg mee terugsturen.

Bij vragen over de enquête kunt u die voorleggen aan uw LEI-contactpersoon.
U kunt de enquête terugsturen met behulp van de ingesloten retourenvelop.

Voor onze administratie willen we vooraf graag uw LEI administratienummer weten. Om het u gemakkelijk te maken, hebben we dit nummer reeds voor u ingevuld. Wilt u dit nummer op juistheid controleren en indien nodig verbeteren?

LEI Administratienummer :

A. Algemeen

Welke betaalde vormen van natuur- en landschapsbeheer kwamen op uw bedrijf in 2002 voor? (dat wil zeggen op de gronden die bij het bedrijf in gebruik zijn)

Vorm van beheer (pakket)	Ha ^{a)}	Meter ^{a)}	Aantal ^{a)}	Start Jaar	Eind Jaar ^{b)}	Vergoeding in 2002 verkregen van ^{c)}			
						DLG ^{d)}	LASER	ANV ^{d)}	Overig
Grasland (agrarische functie):									
- natuurlijke handicaps (bergboerenregeling)									
- weidevogels									
- ganzenopvang (ganzengedooigovereenkomst)									
- botanisch (planten)									
- randen (slootkanen, zomen)									
- natuurpacht ^{e)}									
- overig.....									
Bouwland (agrarische functie):									
- natuurlijke handicaps (bergboerenregeling)									
- natuurbraak(Mac Sharry)									
- akkerflora/-fauna vollelds									
- akkerflora/-fauna randen									
- natuurpacht ^{e)}									
- overig.....									
Landschap (agrarische functie)									

B Vragen voor deelnemers aan de Rbon

1. Waarom bent U mee gaan doen aan de Regeling Beheersovereenkomsten en Natuurontwikkeling (Rbon)?

(aankruisen wat van toepassing is)

	ja	nee
a. Goed inpasbaar qua verkaveling		
b. Goed inpasbaar qua intensiteit		
c. Goed inpasbaar qua arbeidssituatie		
d. Goed inpasbaar qua ontwatering		
e. Geeft extra inkomen		
f. Termijn overeenkomst geeft zekerheid		
g. Ben in natuurbeheer geïnteresseerd		
h. Versterkt ons product voor de consument		
i. Verbetert ons imago in de maatschappij		
j. Op advies van collega's		
k. Op advies van een voorlichter of een medewerker van een Agrarische Natuurvereniging		
l. Om het toekomstperspectief van het bedrijf te vergroten		

Overige redenen.....

Welke reden was voor u het belangrijkste?.....

2. Heeft U speciale investeringen (bijvoorbeeld gereedschap, machines, materialen, dieren) gedaan om mee te kunnen doen?

(aankruisen wat van toepassing is)

Nee, ga dan naar vraag 3.

Ja

Waar gaat het dan om?

(aankruisen wat van toepassing is)

	ja	nee
a. Gereedschappen		
b. (aangepaste) Machines		
c. Materialen		
d. Ander veeras		

Overige.....

Wat was de belangrijkste bedrijfsaanpassing?

.....

Wat was ongeveer de omvang van de investering (per ha)?

.....

3. Welke activiteiten worden t.b.v. de Rbon uitgevoerd?

(aankruisen wat van toepassing is)

ja nee

	ja	nee
a. Administratie (Registratie) op papier		
b. Nestbescherming, inclusief uitgestelde maaidatum		
c. Onderhoud landschapselementen		
d. Natuurbeheer		
e. Perceelsrandenbeheer		

Overige activiteiten.....

.....

Wie verrichten die activiteiten?

(aankruisen wat van toepassing is onder ja of nee)

(Indien ja, gaarne het aandeel in % erbij invullen)

ja % nee

	ja	%	nee
a. Uzelf			
b. Leden van uw gezin			
c. Vrijwilligers			
d. Medewerkers van Agrarische Natuurvereniging			
e. Betaalde krachten (bijvoorbeeld werknemer of loonwerker)			
f. Anderen			

Aanvullende opm.

4. Heeft de deelname aan de Rbon effecten: (i) voor de rest van uw eigen bedrijf, (ii) voor andere bedrijven of, (iii) voor natuurgebieden in de buurt?

(aankruisen wat van toepassing is)

Nee, ga dan naar vraag 5.

Ja

(aankruisen wat van toepassing is)

ja nee

	ja	nee
a. Leidt tot andere grondprijzen		
b. Heeft effect op een nabijgelegen natuurgebied		
c. Leidt tot bestemmingswijziging naar natuur		
d. Geeft meer samenhang aan het natuurbeheer in het gebied		
e. Beïnvloedt de bedrijfsvoering van mijn burens		
f. Beïnvloedt de bedrijfsvoering op de rest van mijn bedrijf		

Overige effecten.....
.....

Hoe beoordeelt u deze effecten als geheel?
(aankruisen wat van toepassing is)

- Positief
- Negatief

Waarom?.....
.....

En hoe beoordelen uw burens deze effecten?
(aankruisen wat van toepassing is)

- Positief
- Negatief
- Weet Niet / geen mening

Waarom?.....
.....

5. Vergt het meedoen aan de Rbon extra kennis en/of vaardigheden van u en/of degenen die het beheer uitvoeren?

(aankruisen wat van toepassing is)

- Nee, ga dan naar vraag 6.
- Ja

Hoe heeft U deze kennis/vaardigheden verkregen?

(aankruisen wat van toepassing is)

	ja	nee
a. Voorlichting		
b. Cursussen		
c. Vakbladen		
d. Collega's		
e. Vrijwilligers		
f. Agrarische Natuurvereniging		

Overige bronnen.....
.....

Welke bron is voor U het belangrijkste?

6. Wilt U, nadat de Rbon overeenkomst is afgelopen, doorgaan met (Agrarisch) Natuurbeheer?

(aankruisen wat van toepassing is)

- Ja, ga naar vraag 7.
- Nee

Waarom niet?

(aankruisen wat van toepassing is)

ja nee

a. Niet meer inpasbaar qua verkaveling		
b. Niet meer inpasbaar qua intensiteit		
c. Niet meer inpasbaar qua arbeidssituatie		
d. Niet meer inpasbaar qua ontwatering		
e. Hoogte van de vergoeding onvoldoende		
f. Overeenkomsten te kort, met te weinig zekerheid		
g. Regelingen zijn te ingewikkeld		
h. Natuurresultaat onvoldoende		
i. Geen versterking product voor de consument		
j. Geen verbetering imago in de maatschappij		
k. Op advies van voorlichter		
l. Te weinig kennis van het natuurbeheer		
m. Draagt niet bij aan toekomstperspectief van bedrijf		
n. Ik stop met het bedrijf		
o. Opvolger heeft geen belangstelling voor natuurbeheer		
p. Angst voor planologische schaduwwerking		

Overige redenen (of alternatieven)

Welke reden (of alternatief) is voor u het belangrijkste?

7A. In welke vorm wilt U doorgaan met (Agrarisch) Natuurbeheer?

(aankruisen wat van toepassing is)

ja nee

a. Individueel, via de Subsidieregeling Agrarisch Natuurbeheer (SAN)		
b. Collectief, via een agrarische natuurvereniging		
c. Vrijwillig, onbetaald beheer		
d. Particulier Natuurbeheer met functieverandering (dit valt onder de Subsidieregeling Natuurbeheer, SN)		

Overige vormen.....

Waarom kiest u voor deze vorm?

7B. Welke stappen heeft U hiertoe al gezet?

(aankruisen wat van toepassing is)

ja nee

a. Informatie aangevraagd.		
b. Subsidieaanvraag ingediend		

Overige stappen.....

7C. Wilt u meer of minder aan natuurbeheeractiviteiten gaan doen?

(aankruisen wat van toepassing is)

Meer activiteiten

(aankruisen wat van toepassing is)

	ja	nee
a. Op een groter deel van mijn bedrijf		
b. Via een andere vorm van beheer		

Aan welke (type) pakket denkt U?.....

Waarom?.....

Moet u hiervoor bedrijfsaanpassingen doen?

(aankruisen wat van toepassing is)

ja	nee

Zo ja, welke?

Minder activiteiten

(aankruisen wat van toepassing is)

	ja	nee
a. Op een kleiner deel van mijn bedrijf		
b. Via een andere vorm van beheer		

Aan welke (type) pakket denkt U?.....

Waarom?

Activiteiten blijven hetzelfde

8. Deze vraag gaat over de rol van natuurbeheer in relatie met de *langere termijn verwachtingen en plannen* voor uw bedrijf. Naast bijvoorbeeld persoonlijke motieven of ecologische motieven, zijn er het bedrijfs- en ondernemersbelang.

Kunt u aangeven hoe u het belang van natuurbeheer voor het bedrijf en voor u als ondernemer beoordeelt in de toekomst?

(aankruisen wat van toepassing is)

	ja	nee
a. Denkt u dat het bedrijf de komende 25 jaar gecontinueerd zal worden?		
b. Ziet u natuurbeheer als een belangrijke drager voor het bedrijf op de langere termijn, zeg voor over 25 jaar? De continuïteit van het bedrijf hangt er mee samen.		
c. Ziet u natuurbeheer als een activiteit dat een belangrijke bijdrage kan leveren in een periode van (geleidelijke) afbouw van het bedrijf?		

Aanvullende opm.
.....

9. Als afsluiting een viertal stellingen over Agrarisch Natuurbeheer
(omcirkel wat u vindt)

a. Agrarisch Natuurbeheer is een aanwinst voor het bedrijf.

Ja Nee

b. Burgers en consumenten hebben waardering voor Agrarisch Natuurbeheer.

Ja Nee

c. Agrarisch Natuurbeheer is een aanwinst voor onze streek.

Ja Nee

d. In mijn omgeving is voldoende kennis over Agrarisch Natuurbeheer

Ja Nee

C Vragen voor deelnemers aan de Subsidierегeling Agrarisch Natuurbeheer (SAN)

1. Waarom bent U mee gaan doen aan de Subsidierегeling Agrarisch Natuurbeheer (SAN)?

(aankruisen wat van toepassing is)

ja nee

	ja	nee
a. Goed inpasbaar qua verkaveling		
b. Goed inpasbaar qua intensiteit		
c. Goed inpasbaar qua arbeidssituatie		
d. Goed inpasbaar qua ontwatering		
e. Geeft extra inkomen		
f. Termijn overeenkomst geeft zekerheid		
g. Ben in natuurbeheer geïnteresseerd		
h. Versterkt ons product voor de consument		
i. Verbetert ons imago in de maatschappij		
j. Op advies van collega's		
k. Op advies van een voorlichter of een medewerker van een Agrarische Natuurvereniging		
l. Om het toekomstperspectief van het bedrijf te vergroten		

Overige redenen.....

.....

Welke reden was voor u het belangrijkste?.....

.....

2. Heeft U speciale investeringen (bijvoorbeeld gereedschap, machines, materialen, dieren) gedaan om mee te kunnen doen?

(aankruisen wat van toepassing is)

Nee, ga dan naar vraag 3.

Ja

Waar gaat het dan om?

(aankruisen wat van toepassing is)

ja nee

	ja	nee
a. Gereedschappen		
b. (aangepaste) Machines		
c. Materialen		
d. Ander veeras		

Overige.....

.....

Wat was de belangrijkste bedrijfsaanpassing?

.....
Wat was ongeveer de omvang van de investering (per ha)?
.....

3. Welke activiteiten worden t.b.v. de SAN uitgevoerd?

(aankruisen wat van toepassing is)

ja nee

	ja	nee
a. Administratie op papier		
b. Nestbescherming, inclusief uitgestelde maaidatum		
c. Onderhoud landschapselementen		
d. Natuurbeheer		
e. Perceelsrandenbeheer		

Overige activiteiten

Wie verrichtten die activiteiten?

(aankruisen wat van toepassing is onder ja of nee)

(Indien ja, gaarne het aandeel in % erbij invullen)

ja % nee

	ja	%	nee
a. Uzelf			
b. Leden van uw gezin			
c. Vrijwilligers			
d. Medewerkers van de Agrarische Natuurvereniging			
e. Betaalde krachten (bijvoorbeeld werknemer of loonwerker)			
f. Anderen			

Aanvullende opm.

4. Heeft de deelname aan de SAN effecten: (i) voor de rest van uw eigen bedrijf, (ii) voor andere bedrijven of, (iii) voor natuurgebieden in de buurt?

(aankruisen wat van toepassing is)

Nee, ga dan naar vraag 5.

Ja

(aankruisen wat van toepassing is)

ja nee

	ja	nee
a. Leidt tot andere grondprijzen		
b. Heeft effect op een nabijgelegen natuurgebied		
c. Leidt tot bestemmingswijziging naar natuur		
d. Geeft meer samenhang aan het natuurbeheer in het gebied		
e. Beïnvloedt de bedrijfsvoering van mijn burens		
f. Beïnvloedt de bedrijfsvoering op de rest van mijn bedrijf		

Overige effecten.....

.....
Hoe beoordeelt u deze effecten als geheel?

(aankruisen wat van toepassing is)

- Positief
- Negatief

Waarom?.....
.....

En hoe beoordelen uw burens deze effecten?

(aankruisen wat van toepassing is)

- Positief
- Negatief
- Weet Niet / geen mening

Waarom?.....
.....

5. Vergt het meedoen aan de SAN extra kennis en/of vaardigheden van u en/of degenen die het beheer uitvoeren?

(aankruisen wat van toepassing is)

- Nee, ga dan naar vraag 6.
- Ja

Hoe heeft U deze kennis/vaardigheden verkregen?

(aankruisen wat van toepassing is)

	ja	nee
a. Voorlichting		
b. Cursussen		
c. Vakbladen		
d. Collega's		
e. Vrijwilligers		
f. Agrarische Natuurvereniging		

Overige bronnen.....
.....

Welke bron is voor U het belangrijkste?

6. Wilt U, nadat de SAN overeenkomst is afgelopen, doorgaan met (Agrarisch) Natuurbeheer?

(aankruisen wat van toepassing is)

- Ja, ga naar vraag 7.
- Nee

Waarom niet?

(aankruisen wat van toepassing is)

	ja	nee
a. Niet meer inpasbaar qua verkaveling		
b. Niet meer inpasbaar qua intensiteit		
c. Niet meer inpasbaar qua arbeidssituatie		
d. Niet meer inpasbaar qua ontwatering		
e. Hoogte van de vergoeding onvoldoende		
f. Overeenkomsten te kort, met te weinig zekerheid		
g. Regelingen zijn te ingewikkeld		
h. Natuurresultaat onvoldoende		
i. Geen versterking product voor de consument		
j. Geen verbetering imago in de maatschappij		
k. Op advies van voorlichter		
l. Te weinig kennis van het natuurbeheer		
m. Draagt niet bij aan toekomstperspectief van bedrijf		
n. Ik stop met het bedrijf		
o. Opvolger heeft geen belangstelling voor natuurbeheer		
p. Angst voor planologische schaduwwerking		

Overige redenen.....

Welke reden is voor u het belangrijkste?.....

7A. In welke vorm wilt U doorgaan met (Agrarisch) Natuurbeheer?

(aankruisen wat van toepassing is)

	ja	nee
a. Individueel, via de Subsidieregeling Agrarisch Natuurbeheer (SAN)		
b. Collectief, via een agrarische natuurvereniging		
c. Vrijwillig, onbetaald beheer		
d. Particulier Natuurbeheer met functieverandering (dit valt onder de Subsidieregeling Natuurbeheer, SN)		

Overige vormen.....

Waarom kiest u voor deze vorm?

7B. Welke stappen heeft U hiertoe al gezet?

(aankruisen wat van toepassing is)

ja nee

a. Informatie aangevraagd.		
b. Subsidieaanvraag ingediend		

Overige stappen.....

.....

7C. Wilt u meer of minder aan natuurbeheeractiviteiten gaan doen?

(aankruisen wat van toepassing is)

Meer activiteiten

(aankruisen wat van toepassing is)

ja nee

a. Op een groter deel van mijn bedrijf		
b. Via een andere vorm van beheer		

Aan welke (type) pakket denkt U?.....

.....

Waarom?.....

Moet u hiervoor bedrijfsaanpassingen doen?

(aankruisen wat van toepassing is)

ja nee

--	--

Zo ja, welke?.....

.....

Minder activiteiten

(aankruisen wat van toepassing is)

ja nee

a. Op een kleiner deel van mijn bedrijf		
b. Via een andere vorm van beheer		

Aan welke (type) pakket denkt U?.....

.....

Waarom?

Activiteiten blijven hetzelfde

8. Deze vraag gaat over de rol van natuurbeheer in relatie met de *langere termijn verwachtingen en plannen* voor uw bedrijf. Naast bijvoorbeeld persoonlijke motieven of ecologische motieven, zijn er het bedrijfs- en ondernemersbelang.

Kunt u aangeven hoe u het belang van natuurbeheer voor het bedrijf en voor u als ondernemer beoordeelt in de toekomst?

<i>(aankruisen wat van toepassing is)</i>	ja	nee
a. Denkt u dat het bedrijf de komende 25 jaar gecontinueerd zal worden?		
b. Ziet u natuurbeheer als een belangrijke drager voor het bedrijf op de langere termijn, zeg voor over 25 jaar? De continuïteit van het bedrijf hangt er mee samen.		
c. Ziet u natuurbeheer als een activiteit dat een belangrijke bijdrage kan leveren in een periode van (geleidelijke) afbouw van het bedrijf?		

Aanvullende opm.

9. Als afsluiting een viertal stellingen over Agrarisch Natuurbeheer (*omcirkel wat u vindt*)

a. Agrarisch Natuurbeheer is een aanwinst voor het bedrijf.

Ja Nee

b. Burgers en consumenten hebben waardering voor Agrarisch Natuurbeheer.

Ja Nee

c. Agrarisch Natuurbeheer is een aanwinst voor onze streek.

Ja Nee

d. In mijn omgeving is voldoende kennis over Agrarisch Natuurbeheer

Ja Nee

D Vragen voor bedrijven die aan de Subsidieregeling Agrarisch Natuurbeheer (SAN) deel zouden kunnen nemen, maar dat in 2003 niet doen.

1. Hebt u in verleden wel eens deelgenomen aan een vorm van Agrarisch Natuurbeheer?

(aankruisen wat van toepassing is)

- Nee, ga dan naar vraag 2.
 Ja, in welke vorm?

(aankruisen wat van toepassing is)

	ja	nee
a. Rbon		
b. Natuurpacht		
c. Vrijwillig, onbetaald beheer		

Overig.....

.....

Waarom bent U ermee opgehouden?

(aankruisen wat van toepassing is)

	ja	nee
a. Niet meer inpasbaar qua verkaveling		
b. Niet meer inpasbaar qua intensiteit		
c. Niet meer inpasbaar qua arbeidssituatie		
d. Niet meer inpasbaar qua ontwatering		
e. Hoogte van de vergoeding onvoldoende		
f. Overeenkomsten te kort, met te weinig zekerheid		
g. Regelingen zijn te ingewikkeld		
h. Natuurresultaat onvoldoende		
i. Geen versterking product voor de consument		
j. Geen verbetering imago in de maatschappij		
k. Op advies van voorlichter		
l. Te weinig kennis van het natuurbeheer		
m. Draagt niet bij aan toekomstperspectief van bedrijf		
n. Ik stop met het bedrijf		
o. Opvolger heeft geen belangstelling voor natuurbeheer		
p. Angst voor planologische schaduwwerking		

Overige redenen.....

.....

Welke reden was voor u het belangrijkste?.....

2. Gaat u in de toekomst (weer) deelnemen aan een vorm van (agraris) natuurbeheer op uw bedrijf? (dat wil zeggen via de SAN of via de SN)?

(aankruisen wat van toepassing is)

- Nee, ga door naar vraag 2A
- Ja, en voor welk deel van het bedrijf zou u dan willen deelnemen?
..... ha,
(ga door naar vraag 2B)

2A Waarom gaat u in de toekomst niet (meer) deelnemen?

(aankruisen wat van toepassing is)

	ja	nee
a. Niet inpasbaar qua verkaveling		
b. Niet inpasbaar qua intensiteit		
c. Niet inpasbaar qua arbeidssituatie		
d. Niet inpasbaar qua ontwatering		
e. Hoogte van de vergoeding onvoldoende		
f. Overeenkomsten te kort, met te weinig zekerheid		
g. Regelingen zijn te ingewikkeld		
h. Natuurresultaat onvoldoende		
i. Geen versterking product voor de consument		
j. Geen verbetering imago in de maatschappij		
k. Op advies van voorlichter		
l. Te weinig kennis van het natuurbeheer		
m. Draagt niet bij aan toekomstperspectief van bedrijf		
n. Ik stop met het bedrijf		
o. Opvolger heeft geen belangstelling voor natuurbeheer		
p. Angst voor planologische schaduwwerking		

Overige redenen.....

.....

Welke reden is voor u het belangrijkste?

.....

(ga door met vraag 3)

2B Op welke termijn gaat u weer deelnemen?

(aankruisen wat van toepassing is)

	ja	nee
a. In 2004		
b. In 2005		
c. Na 2005		

In welke vorm?

(aankruisen wat van toepassing is)

ja nee

a. Individueel, via de Subsidieregeling Agrarisch Natuurbeheer (SAN)		
b. Collectief, via een Agrarische Natuurvereniging		
c. Particulier Natuurbeheer met functieverandering (dit valt onder de Subsidieregeling Natuurbeheer, SN)		
d. Vrijwillig, onbetaald beheer		

Overige vormen.....

(vervolg van vraag 2B)

Waarom kiest u voor deze vorm?

(aankruisen wat van toepassing is)

ja nee

a. Goed inpasbaar qua verkaveling		
b. Goed inpasbaar qua intensiteit		
c. Goed inpasbaar qua arbeidssituatie		
d. Goed inpasbaar qua ontwatering		
e. Geeft extra inkomen		
f. Termijn overeenkomst geeft zekerheid		
g. Ben in natuurbeheer geïnteresseerd		
h. Versterkt ons product voor de consument		
i. Verbetert ons imago in de maatschappij		
j. Op advies van collega's		
k. Op advies van een voorlichter of een medewerker van een agrarische natuurvereniging		
l. Om het toekomstperspectief van het bedrijf te vergroten		

Overige redenen.....

Welke reden is voor U het belangrijkste?.....

Welke stappen heeft U hiertoe al gezet?

(aankruisen wat van toepassing is)

ja nee

a. Informatie aangevraagd.		
b. Subsidieaanvraag ingediend		

Overige stappen.....

3. Heeft de deelname aan Agrarisch Natuurbeheer effecten op andere bedrijven of natuurgebieden in de buurt?

(aankruisen wat van toepassing is)

- Nee, ga door met vraag 4
- Ja

(aankruisen wat van toepassing is)

	ja	nee
a. Leidt tot andere grondprijzen		
b. Heeft effect op een nabijgelegen natuurgebied		
c. Leidt tot bestemmingswijziging naar natuur		
d. Geeft meer samenhang aan het natuurbeheer in het gebied		
e. Beïnvloedt de bedrijfsvoering van mijn buren		

Overige effecten.....

Hoe beoordeelt u deze effecten?

(aankruisen wat van toepassing is)

- Positief
- Negatief

Waarom?

.....

4. Deze vraag gaat over de mogelijke rol van natuurbeheer in relatie met de *langere termijn verwachtingen en plannen* voor uw bedrijf. Kunt u aangeven hoe u het mogelijk belang van natuurbeheer voor het bedrijf en voor u als ondernemer beoordeelt in de toekomst?

(aankruisen wat van toepassing is)

	ja	nee
a. Denkt u dat het bedrijf de komende 25 jaar gecontinueerd zal worden?		
b. Ziet u natuurbeheer als een belangrijke drager voor het bedrijf op de langere termijn, zeg voor over 25 jaar? De continuïteit van het bedrijf hangt er mee samen.		
c. Ziet u natuurbeheer als een activiteit dat een belangrijke bijdrage kan leveren in een periode van (geleidelijke) afbouw van het bedrijf?		

Aanvullende opm.

.....

5. Als afsluiting hier een viertal stellingen over Agrarisch Natuurbeheer
(omcirkel wat u vindt)

a. Agrarisch Natuurbeheer is een aanwinst voor het bedrijf.

Ja Nee

b. Burgers en consumenten hebben waardering voor agrarisch natuurbeheer op mijn bedrijf.

Ja Nee

c. Agrarisch Natuurbeheer is een aanwinst voor onze streek.

Ja Nee

d. In mijn omgeving is voldoende kennis over agrarisch natuurbeheer

Ja Nee